

10. januar 2003

„Denne stræben mod det uendelige, længslens vingeslag, trods den højeste lyst ved den tydeligt perciperede virkelighed, erindrer om, at vi må erkende disse to tilstande som et dionysisk fænomen, der bestandig på ny atter åbenbarer, hvordan individualverdenen spillende bygges op og slås sønder som en udstrømning af urlyst, på en måde, der svarer til den dunkle Heraklits sammenligning af den verdensskabende kraft med et barn, som i sin leg flytter sten frem og tilbage og opbygger dynger af sand for atter at styrte dem om.“

- Friedrich Nietzsche: *Tragediens Fødsel*, 1886

Længslens vingeslag

– en analyse af J.P. Jacobsen: *Niels Lyhne*

Aalborg Universitet
Dansk, 1. semester
Vejleder: Jørgen Holmgaard

Per Brahde
Myrdalstræde 153
9220 Aalborg Øst

Indhold

Indledning	3
Teori og metode	4
Analyse	9
Genre og komposition	10
Tid, rum og fortæller	11
Sprog og stil	12
Tema	15
Fortolkning	20
Konklusion.....	25
Perspektivering	26
Litteraturfortegnelse	29
Opslagsværker.....	30

Indledning

Hvori ligger fascinationskraften, som vedblivende skaffer J.P. Jacobsen (JPJ) en læserskare? Skønt det i omfang beskedne forfatterskab vel aldrig har haft den store, brede appel, har det dog gennem mere end hundrede år kontinuert formået at indfange og fastholde sine læsere – indenlands, såvel som udenlands.

Hvilket også kommer til udtryk i en stedse voksende mængde litteratur omkring forfatter-skabet. Under en læsning i denne vil det hurtigt stå klart, at JPJ både i samtiden og frem til i dag er blevet opfattet yderst forskelligt. Han er rent ud ikke nem at få hold på, hverken for den passionerede læser eller for den forskning, der har søgt at dissekere hans værker ud fra nye teorier, metoder og indfaldsvinkler.

Det turde ellers være enkelt. Med sin nære tilknytning til kredsen omkring brødrene Brandes, og som Darwins danske oversætter, kan han vel hurtigt rubriceres blandt 'det moderne gennembruds mænd'? Allerede Herman Bang registrerer klart problemet:

„Og dog er han den bedst maskerede af alle vore nye Forfattere, iført et ældre Aar-hundredes Kostume, omgivet hélt af et historisk Sceneri. (...) Jakobsen er midt i al sin Realisme en stor Romantiker, men en Romantiker, hvis Romantik er tøjlet af Forskeren i ham, og som derfor mere skaffer sig Udslag gennem det enkelte Billedes Stemning end gennem Helheden, hvor digteren vil være Forskeren og vil undersøge Fænomenerne.“¹

Hos JPJ finder vi altså efter Bangs vurdering nok forskeren i arbejde, minutiøst observerende fænomenerne under størst mulig grad af objektivitet – deri realismen eller naturalismen. Men denne forsker er ikke til sinds at opgive sine idealer og sin søgen efter sammenhænge bag om realiteterne – deraf romantikeren, som har blik for, at der i menneskets væsen er kræfter på færde, fødende drømme, håb og længsler kun tilgængelige i et stemningsmættet billedsprog: mennesket går ikke restløst op i den virkelighed, der kan sættes på begreb i sproget og forklares af videnskaben.

Da Bang nedfælder disse kommentarer i et essay om JPJ, er *Niels Lyhne* endnu i sin vorden. Et værk, der ikke skulle gøre sin ophavsmand mindre gådefuld, hverken for samtid eller eftertid. Naturalist, romantiker, algolagniker, ateist, buddhist og præmodernist – etiketterne har været mange, og alle kan de finde deres belæg; blot kontrasterer de i skøn ufordragelighed hinanden og har hver især vanskeligt ved at udmønte en dækkende forståelse af et kompliceret forfatterskab. Såvel som manden, der skrev det.

Rimeligvis er det ikke alene svært, men umuligt, at give en entydig og endegyldig fortolkning af det samlede forfatterskab. Hver læsning bringer nyt for dagen og gør det vanskeligt at blive færdig med JPJ's værker. Og jeg mener, at det er heri, fascinationskraften bunder. Som det må gælde alle de store og tidløse forfattere: nok er de børn af deres tid og kan læses som sådanne, men de evner at bringe mere i spil og på spil, end hvad den givne epoke rummer – og transcenderer den dermed.

Hertil vil jeg lægge, at denne formåen må tilskrives en særegen evne til at blotlægge og fortolke de eksistentielle grundvilkår: hvad der gælder for ethvert menneske til enhver tid. Om man nu bad mig nøjere specificere disse vilkår, ville jeg være i svar knibe: netop derfor kan generation efter generation af forfattere, tænkere, musikere, teologer osv. føje nyt til egen og andres verdensforståelse. Mere ubestemt kan jeg svare, at grundvilkårene ligger indlejret i de tre spørgsmål, mennesket til alle tider har måttet stille sig selv: hvem er jeg, hvor kommer jeg fra og hvor er jeg på vej hen? Og implicerer de store og vanskelige størrelser døden, kærlig-

¹ *Realisme og Realister*, p. 72 og 90

heden, personligheden, livsopgaven – og ikke mindst spørgsmålet: hvad udgør drivkraften i den menneskelige tilværelse?

Det er sidste, jeg i nærværende essay vil søge svar på i JPJ's forfatterskab. Gennem en analyse af *Niels Lyhne*, som jeg af flere grunde finder, giver et godt udgangspunkt. JPJ karakteriserer selv bogen som „et personligt Regnskab.“² Hvad måske kan gælde al seriøs litteratur, men han drømmer tillige om at skrive netop denne, laver de første skitser meget tidligt og skriver altså på den det meste af forfatterskabet igennem. Ifølge hans egne optegnelser er bogens første sider skrevet sidst i 1874, og den er afsluttet i november 1880.³ For alvor går han i gang, da *Fru Marie Grubbe* netop er afsluttet, men endnu ikke er nået ud til hverken publikum eller anmeldere! Der kan følgelig være grund til at mene, at *Niels Lyhne* giver et godt udtryk for, hvad JPJ vil med sit forfatterskab, og hvordan han arbejder.

Længslen synes at være et kernebegreb hos JPJ, ikke uden slægtskab med lidenskab hos Søren Kierkegaard (SK). Det spor, jeg ønsker at følge, er da først kort at redegøre for min opfattelse af vigtige begreber og elementer i SK's tænkning, siden bringe dem i anvendelse under analysen og til sidst sammenholde *længslen* og *lidenskab* i de to forfatterskaber.

Teori og metode

Drivkraften i SK's forfatterskab synes indeholdt i disse kommentarer fra 'Journalerne', hvor han skriver: „(...) det gjælder om at finde en Sandhed, som er Sandhed *for mig*, at finde *den Idee, for hvilken jeg vil leve og døe*. (...) Men for saaledes at finde hiin Idee eller rettere sagt finde mig selv, nytter det mig ikke at styrte mig endnu mere ind i Verden.“⁴ Verden er her 'Sandheden', men hvad hjælper det at finde den objektive sandhed, hvis ikke den berører ham, men står „kold og nøgen, ligegyldig ved, om jeg anerkjendte den eller ikke, snarere bevirkende en ængstelig Gysen end en tillidsfuld Hengivelse“. Værdi kan den få, men „*da maa den levende optages i mig, og det er det*, jeg nu anerkjender for Hovedsagen.“ Livet kan leves på mere end en måde; det kan tage flere retninger og vi er selv med til at forme eget liv: *valget* og *muligheden* bliver derfor to nøglebegreber i SK's filosofi.

Muligheden er imidlertid intet, før vi gennem valget transformerer den til virkelighed: levet liv. Og skal livet få gyldighed, være værd at leve, må vi finde værdier, som kan begrunde det: livet i sig selv kan ikke – al den stund, vi lever med bevidstheden om, at det ikke varer ved. Eller, måske mere tydeligt: det, som bærer livet, må være mere værdifuldt end eksistensen som sådan.

Ud fra dette afsøger SK de livsanskuelser, han finder mulige og fremstiller dem i en række typer: *spidsborgeren*, *æstetiker*, *ironikeren*, *etiker*, *humoristen* og *den religiøse*. Der går en stigende grad af bevidstgørelse og 'alvor i livet' gennem rækken af typer. Den første, spidsborgeren, falder egentlig udenfor rammerne: han er karakteriseret ved at være et masse-menneske, et anonymt man, der måske nok har et *livssyn*, men ikke en egentlig *livsanskuelse* – hvis betydningsforskellen defineres som en holdning til tilværelsen, hvor man er blevet sig bevidst, *hvordan* man tænker om livet og *hvorfor*, man forholder sig, som man gør. Ironikeren og humoristen må forstås som overgangsformer eller mellemtrin og SK skelner mellem to former af religiøsitet, A og B. Religiøsitet A kan, muligvis simplificeret, rumme en hvilken som helst teisme, mens religiøsitet B kun kan tilfredsstilles af kristendommen og dens paradoksale lære om, at 'Guden trådte ind i Historien'.

De to første egentlige stadier analyseres i *Enten-Eller*. Æstetikerens skildres gennem en bred vifte af holdninger: fra hedonisten til den gennemreflekterede og meget vidende *voyeur*:

² SV 6, p. 47. I brev af 09.04.1878 til Georg Brandes.

³ SV 2, ill. 82

⁴ SKS 17, p. 24 og 25

en tilskuer til livet. Den sidste vil derfor ofte gribe til ironien for at skabe en distance til den tilværelse, som dybest set gør ondt. Han kan ikke rigtigt kan finde noget, der gør en forskel; noget, der for alvor kan anfægte ham. Den forskel kender etikeren, som *vil*, at der skal være en forskel: i første omgang ikke egentligt et valg mellem godt og ondt, men i at man vil valget, *en viljens dåb* – og først i kraft af denne, kan der gives betydning til godt og ondt: det relative og dermed det æstetiske vender tilbage.

Forskellen mellem æstetikerens og etikeren ligger altså ikke i nogen form for livsforsagelse eller askese, men i at blive „et Selv“: en *aktiv* forholden sig til egne *indre* muligheder, hvor man tager sin tilværelse op, giver den skikkelse og form. Etikeren vil ikke acceptere at leve i sin „umiddelbare Tilfældighed“, men stræber at blive „hiin Enkelte“: dette særlige menneske, som har grunde til at handle netop, som han gør. Æstetikerens forhold til de *ydre* muligheder, prøver dem af, ser, hvad der kommer ud af det. Måske dur det ikke, så griber han efter andre muligheder. I hans tilværelse hersker der ikke et 'enten-eller', men et 'både-og'. Og jo mere reflekteret han er, jo mere desperat vil han blive over, at det i sidste ende synes at komme ud på ét, hvad han gør. Trods forsøget på at nyde tilværelsen, kommer han let i et *passivt* og iagttagende forhold til livet: han kan ikke ret blive involveret i det.

Dette er en almindelig tolkning af æstetikerens, men jeg mener ikke, at den er dækkende. Det er næppe et 'både-og', der driver ham gennem tilværelsen, men et '*alt-eller-intet*'. Æstetikerens er den mest komplicerede af typerne, slet ikke nem at opfatte som én person. Johannes Forføreren har næppe skrevet de indledende Diapsalmata eller deltaget i fredagsmøderne blandt kredsen af 'med-afdøde'!

Har etikeren reddet sig ud af sin „umiddelbare Tilfældighed“ står dog et problem tilbage: hans livsprojekt går ud på „at realisere det Almene“: et godt og borgerligt liv, hvor man står i et redeligt forhold til sig selv og de mennesker, man møder; rede til at svare for sig selv og sine handlinger. Trods forsvaret for 'det etiske' i *Enten-Eller*, er der noget, som ikke stemmer. Påfaldende er den manglende dialog mellem æstetikerens og etikeren: assessor Wilhelm får aldrig svar på brevene til sin ven, hvad der kan opfattes som en implicit kritik. Og det er svært at læse et stykke som *Det antike Tragiskes Reflex i det moderne Tragiske*⁵ uden at fornemme, at her skriver SK med sit hjerteblood. Det rummer den geniale analyse af forskellen mellem sorgen og smerten – og måske et direkte svar til assessoren: „Det Ethiske, det er strængt og hårdt.“⁶ Ellers synes de gode argumenter forbeholdt assessoren, men hvor er hans *lidenskab*? Den kraft, hvormed et menneske slutter sig sammen, sætter hele sin styrke ind på at realisere det liv, han tror på. Det liv, der angår ham absolut; den idé, for hvilken han vil leve og dø!

„Lad Andre klage over, at Tiden er ond; jeg klager over, at den er ussel; thi den er uden Lidenskab. Menneskenes Tanker ere tynde og skrøbelige som Kniplinger, de selv ynkværdige som Kniplings-Piger. Deres Hjertes Tanker ere for usle til at være syndige. For en Orm vilde det maaskee kunne ansees for Synd at nære saadanne Tanker, ikke for et Menneske, der er skabt i Guds Billede. Deres Lyster ere adstadige og dorske, deres Lidenskaber søvnige; de gjøre deres Pligter, disse Kræmmersjæle; men tillade sig dog ligesom Jøderne at beklippe Mønten en lille Smule, de mene, at om vor Herre holder nok saa ordentlig en Bog, kan man nok slippe godt fra at narre ham lidt. Pfui over dem! Derfor vender min Sjæl altid tilbage til det gamle Testamente og til Shakespeare. Der føler man dog, at det er Mennesker, der taler; der hader man, der elsker man, myrder sin Fjende, forbander hans Afkom gjennem alle Slægter, der snyder man.“⁷

⁵ SK: SV 2, p. 127-152

⁶ Ibid., p. 135

⁷ Ibid., p. 30 f

Lidenskaben er hos SK den *magt*, som driver hele eksistensen, sætter handlinger i gang og river os ud af en refleksion, som i sig selv er gold og kan sætte os i et køligt og beregnende forhold til tilværelsen. Først med handlingen bliver tankerne til levet liv.

Enten-Eller rummer en spænding mellem *det ubetingede*, sat ved etikkerens absolutte valg – og *det lidenskabelige*, som fremstår ved æstetikerens søgen efter idé og sammenhæng i livet. Et problem, som tages under behandling i det næste værk, *Frygt og Bæven*, med spørgsmålet: „Gives der en teleologisk Suspension af det Ethiske?”⁸ Sagt med andre ord: kan etikken altid begrunde og retfærdiggøre et menneskes handlinger – eller findes der særlige omstændigheder og formål, som unddrager sig en etisk vurdering?

Her tager SK udgangspunkt i tre beretninger om fædre, som føler sig forpligtet til at dræbe deres eget barn: Bibelens grumme historier om Abraham og Isak⁹, Jephtah og hans datter¹⁰ samt sagnet om Kong Agamemnon og Iphigenia. Vel den mest umulige situation et menneske kan komme i. Som så mange steder udspringer spørgsmålene af den brudte forlovelse med Regine Olsen.

„Og Abraham greb kniven og rakte hånden ud for at slagte sin søn.“ Nu vil de fleste vide, at der kommer kontraordre i næste vers, men viljen og hensigten var tilstede: Abraham *er* morder. Så lidt som han selv fik indfaldet om at bringe sin dreng som brændoffer – det er heller ikke af egen drift, han holder inde. Hvordan begrundes man en sådan handling? Det er umuligt. Al etik bryder sammen, når et menneske står ene overfor det ubetingede; *må* følge et bud, der strider mod al fornuft og enhver anstændig følelse.

Den slags sker ikke for et normalt menneske? Det skete for SK selv – og i lyset af forlovelsesshistorien bliver det mere indlysende, at problematikken måske ikke er så sjælden endda. De følelser, der opstår mellem ham og Regine, er ubetingede: forelskelsen er udenfor viljens kontrol, ikke deres eget værk. Da SK efter et års tid bryder forlovelsen, er det ikke, fordi hans følelser er kølnet, eller han er blevet glad for en anden. Hvad Regine angår, er hun måske først da for alvor blevet indtaget i den unge teologistuderende. Og så vil han ikke mere! Du holder det ikke ud med mig, siger han til hende. Tungsind har plaget ham siden barneårene; det vil han ikke byde den dejlige pige, han elsker:

„Men just hendes umiddelbare ungdommelige Lykke sat ved Siden af mit rædsomme Tungsind og i et saadant Forhold maatte lære mig at forstaae mig selv; thi hvor Tungsindig jeg var havde jeg aldrig anet før, jeg havde egentlig ingen Maalestok haft for hvor lykkelig et Menneske kan være.”¹¹

Han *kan* ikke andet, vel vidende, at han gør både Regine og sig selv ubodelig fortræd. Det kan ikke retfærdiggøres: det ubetingede og lidenskaben har mødt hinanden og hvad er menneskets begreb for det ubetingede; dét, som ikke er afhængigt af eller forårsaget af noget andet? Gud.

I *Enten-Eller* stod det 'det religiøse' i baggrunden, med *Frygt og Bæven* træder det frem og markerer sig stærkt. SK må drage den konklusion, at 'det etiske' rækker ikke. Der er omstændigheder, hvor et menneske er alene med sig selv, hinsides ethvert valg. Stillet overfor noget i livet, som er større end mennesket og dets 'enten-eller'.

I det her udviklede har jeg brugt 'det ubetingede' på en tilsyneladende inkonsekvent måde, men jeg mener, at vi finder det på flere planer – eller at det dækker over flere dimensioner i samlivet mellem mennesker.

Etikkens krav om at tage vare på dette samliv er én side af 'det ubetingede'. Indenfor dette område kan vi gøre vores vilje gældende. Det kan vel gå, at jeg stikker en 'hvid løgn' fx for

⁸ SK: SV 5, p. 51

⁹ 1. Mosebog, 22, 1-19

¹⁰ Dommerbogen, 11, 34-40

¹¹ Søren Kierkegaards dagbøger, p. 32

ikke at såre et andet menneske unødigt. Men hvis jeg gør en undtagelse af mig selv og tilside-sætter buddet om ikke at lyve, vil det ikke længere være muligt at afgive et løfte. Begreber som troværdighed og redelighed kan ikke opretholdes; sproget bryder sammen. Krænkelsen af dette ene bud er tilstrækkeligt til at destruere muligheden for at leve sammen med andre mennesker.

En anden side af 'det ubetingede' er karakteriseret ved, at vores vilje er sat ud kraft. De stærkeste og mest betydningsfulde oplevelser i et menneskes liv smyger sig udenom: kærlighed, åbenhed, tillid – disse følelser lyster os ikke. Netop dér, hvor vi kommer tættest på andre mennesker, disponerer vi ikke frit. Etikken fejes til side og sproget bryder da også sammen – det er vel derfor, vi kalder det Gud.

I modsætning til Løgstrup finder jeg imidlertid, at 'det ubetingede' også kan rumme destruktive elementer: et menneske kan føle sig fordret absolut af magter i sit eget sind; vidende, at derved ødelægges noget godt og værdifuldt i eget og andres liv. Det er, hvad SK skildrer i *Frygt og Bæven* med udgangspunkt i sin egen forlovelseshistorie og den skyldfølelse, som udspringer af bruddet. Det kan ikke gøres godt igen; det kan ikke gøres begribeligt og kommunikeret til den eller dem, der også bliver ramt: mennesket er her alene med sit svigt og sin skyld.

Det er stærke kræfter, der er på færde i mennesket og mennesker imellem, og SK har fået god grund til at interessere sig nærmere for, hvordan den menneskelige natur er sammensat. Det sker fuldt instrumenteret i *Begrebet Angest* og *Sygdommen til Døden*, som udkommer henholdsvis 1844 og 1849; trods intervallet på 5 år synes de skrevet ud af ét og samme åndedrag.

I den første påvises angsten som et eksistentielt grundfænomen i tilværelsen. SK tager udgangspunkt i dogmet om Arvesynden og Syndefaldsmyten. I den sidste brydes uskyldighedstilstanden, Adam og Eva lærer godt og ondt at kende. Den jordiske tilværelse er nu blevet etableret og i den er intet fastlagt; givet en gang for alle – uden døden. Muligheden og valget bliver menneskets tro følgesvende; frihed til at leve livet på egne præmisser, men uden den alfaderlige autoritet som garant for, at lyksaligheden fra Edens Have kan beholdes. Den må mennesket selv svare for.

Friheden indebærer, at vi må tage chancer, løbe risikoen for at fejle i livet: det bliver præget af uvished, usikkerhed – og angst. Hvad er mulighed? En virkelighed, som endnu ikke er blevet realiseret: *intet*.

„Uskyldigheden er Uvidenhed. I Uskyldigheden er Mennesket ikke bestemt som Aand, men sjælelig bestemt i umiddelbar Eenhed med sin Naturlighed. Aanden er drømmende i Mennesket. (...) I denne Tilstand er der Fred og Hvile, men der er paa samme Tid noget Andet, hvilket ikke er Ufred og Strid; thi der er jo Intet at stride med. Hvad er det da? Intet. Men hvilken virkning har Intet. Det føder Angest. Dette er Uskyldighedens dybe Hemmelighed, at den paa samme Tid er Angest. Drømmende projekterer Aanden sin egen Virkelighed, men denne Virkelighed er Intet, men dette Intet seer Uskyldigheden stadig udenfor sig.”¹²

SK bruger begreberne „Selv“, „Aand“ og „Frihed“ nogenlunde synonymt. I Edens Have var Adam og Eva anlagt på at blive ånd, men endnu var den drømmende: som mulighed for muligheden. Med Syndefaldet lærer de at skelne og kan dermed vælge ét fremfor noget andet: at realisere en mulighed til konkret virkelighed. Så længe muligheden kun projekteres, i forestillingsevnen, er den endnu intet – og føder derfor angst. Angsten har ingen genstand; det er heri den adskiller sig fra frygten. Og hvor der er en genstand, en konkret trussel, kan vi reagere,

¹² SK: SV 6, p. 135-136

søge at afværge den. Den uudholdelige spændingstilstand, som angsten er, kan kun brydes med valget, hvor den konkretiseres til én bestemt virkelighed. SK gør opmærksom på det tvedydige i angsten: „Angest er en *sympathetisk Antipathie* og en *antipathetisk Sympathie*.“¹³ Den skræmmer og drager på samme tid og får derved en gevaldig spænding. En spænding som må brydes og når den udløses, bliver den til energi. En fremdrift, som gennem valget sender os videre til en virkelighed, vi måske kan befinde os godt med; måske må fortryde, omgående eller senere. Det kan vi aldrig vide med sikkerhed. Angst er en svimlen, en segnen; derfor er det så let at gribe galt.

Ikke nok med, at mennesket må manøvrere sig gennem tilværelsen i angst og uvished; vi er også i bund og grund fortvivlede væsener og dét, enten vi ved af det eller ej! Hvordan kan SK nu vide det og hvordan holder vi det dog ud? Det er i al fald påstanden og temaet i *Sygdommen til Døden*, hvor menneskets natur beskrives i denne tætte – og svimlende! – formulering:

„Mennesket er Aand. Men hvad er Aand? Aand er Selvet. Men hvad er Selvet? Selvet er et Forhold, der forholder sig til sig selv, eller er det i Forholdet, at Forholdet forholder sig til sig selv; Selvet er ikke Forholdet, men at Forholdet forholder sig til sig selv. Mennesket er en Synthese af Uendelighed og Endelighed, af det Timelige og det Evige, af Frihed og Nødvendighed, kort en Synthese. En synthese er et Forhold mellem To. Saaledes betragtet er Mennesket endnu intet Selv.

I Forholdet mellem To er Forholdet det Tredje, som negativ Eenhed, og de To forholde sig til Forholdet, og i Forholdet til Forholdet; saaledes er under Bestemmelsen Sjæl forholdet mellem Sjæl og Legeme et Forhold. Forholder derimod Forholdet sig til sig selv, saa er dette Forhold det positive Tredje, og dette er Selvet.

Et saadant Forhold, der forholder sig til sig selv, et Selv, maa enten have sat sig selv, eller være sat ved et Andet.

Er Forholdet, der forholder sig til sig selv, sat ved et Andet, saa er Forholdet vistnok det Tredje, men dette Forhold, det Tredje, er saa dog igjen et Forhold, der forholder sig til hvad der har sat hele Forholdet.”¹⁴

Her tænker SK indenfor den Hegelske dialektik, men ud fra en anden forståelse: syntesen er ikke en nivellering af eller forsoning mellem de indgående elementer: tesen og antitesen. Begge opretholdes i kraft af syntesen, som derfor må forstås som noget spændingsfyldt! Mennesket tænkes som en syntese mellem sjæl og legeme: ånd. „Aanden“ eller „Selvet“ er ikke det, at mennesket er et forhold mellem en legemlig og en mental side af sig selv, men *at* vi forholder os til forholdet mellem disse: en omtydning af menneskets natur fra noget *substantielt* til noget *verbalt*. Fra noget *passivt*, der slet og ret *er* tilstede, til noget *aktivt*, et handlende væsen.

Mennesket består på den ene side af noget mentalt, hvad vi ofte benævner bevidsthed eller sjæl. Det er her, vi oplever uendelighed, evighed og frihed; fænomener, som er vanskelige at redegøre for, som ikke kan udpeges i verden. På den anden side noget legemligt: kroppen og dens forankring i endelighed, timelighed og nødvendighed; fænomener, som vi bedre kan forklare og forstå. At blive „et Selv,“ det åndelige i mennesket, er at kunne sammenfatte og udholde denne spænding: *mennesket er en konfliktramt natur*. Og hvad SK i sit forfatterskab med stigende styrke peger på, er, at kristendommen er menneskets hidtil bedste forsøg på at tolke og forklare dette.

Værket igennem redegør SK så for ’sygdommen til døden’: *fortvivlelsen*, som mennesket ikke kan slippe ud af uden netop gennem døden. Fortvivlelsen er et misforhold i selvet; med et mere nutidigt begrebsapparat: en mislykket identitet. Det kan ske på tre måder:

¹³ Ibid. p. 136

¹⁴ SK: SV 15, p. 73

A) Ikke at være sig „et Selv“ bevidst. Her genfinder vi 'spidsborgeren', det anonyme menneske, som ikke er sig bevidst at være et selv og derfor heller ikke oplever sig selv som et fortvivlet menneske. Spidsborgeren mangler både lidenskab og selvbevidstheden: han er end ikke fortvivlet over at være fortvivlet. Og uden at komme til det punkt, er der ingen mulighed for at komme i et forhold til sig selv: han lever på og ud fra andres præmisser og vurdering, har ikke noget selvforhold, ingen identitet.

B) Fortvivlet ikke at ville være „et Selv“. Æstetikerens huser igen med sine mangeartede forsøg på at komme i et egentligt forhold til tilværelsen, men det vil ikke lykkes ham, da han ikke vil lade noget angå sig absolut. Han har opdaget en tomhed i verden og fortvivler derover, men han kan ikke finde et svar; noget, der kan standse hans søgen: 'det ubetingede'.

C) Fortvivlet at ville være „et Selv“. Etikerens fandt sit 'enten-eller' og dermed noget absolut eller ubetinget, men han lever i 'frygt og bæven': det rækker ikke med etikken. Der er situationer i livet, hvor den kommer til kort. Og måske gik lidenskab tabt for ham undervejs.

Tilbage er kun troen og kristendommen: en livsanskuelse, hvor æstetikerens lidenskab og etikerens ubetingede finder sammen i en etisk-religiøs holdning: et paradox og „et Kors for Tanken,“ hvor mennesket må tage det berømte spring ud på „de 70.000 Favne Vand.“ Paradoxet er tankens lidenskab, hvor fornuften må give op og troen tager over. Først ude på det dybe vand, uden fast grund under fødderne, kan mennesket blive „hiin Enkelte,“ komme i et forhold til Gud: det element i synteserne, jeg i første omgang lod ligge. Mennesket kan ikke selv sætte synteserne; det kan kun ske ved „det Andet“: den magt, der sætter hele forholdet:

„Dette er nemlig Formelen, som beskriver Selvets Tilstand, naar Fortvivlelsen ganske er udryddet: i at forholde sig til sig selv, og i at være sig selv grunder Selvet gjennemsigtigt i den Magt, som satte det.“¹⁵

Ovenstående er et forsøg på at sammenfatte nogle hovedtræk i SK's tænkning, således som jeg på nuværende tidspunkt forstår den; i det væsentligste ud fra de pseudonyme værker¹⁶. Hvor der kan rejses tvivl om fortolkningen, må den alene stå som udtryk for min opfattelse.

Den valgte metode er altså en eksistentielistisk-filosofisk tilgang, hvor jeg vil søge at finde den livsanskuelse, som jeg i høj grad mener, kommer til udtryk i *Niels Lyhne*. Og finder, at en væsentlig del af bogens ærinde er at påvise nødvendigheden af at udvikle en holdbar sådan.

En metode, der vel kan have sin fordel i at være meget åben for, hvad det er for et verdensbillede, der kommer til udtryk. Måske så åben, at den ikke kan fastslå gyldigheden af de synspunkter, der anlægges på teksten. Jeg prøver derfor at kombinere med en biografisk tilgang, især udfra JPJ's efterladte breve, i det omfang, de i dag er alment tilgængelige.

Analyse

I *Niels Lyhne* følger vi hovedpersonen af samme navn fra barndom og frem til hans død i værkets sidste linie: „Og endelig døde han da Døden, den vanskelige Død.“¹⁷ De i alt 14 kapitler er højest ulige af længde og samler sig i tre hovedafsnit.

Det første udgøres af kapitel I til V og skildrer forældrene samt Niels' barndom frem til det trettende år. Andet hovedafsnit udgøres af kapitel VI til X. Her springes rask frem til ungdomsårene i København, hvor Niels er omkring de tyve, student, og sammen med barndomsvennerne Erik og Frithiof færdes i kredsen omkring Tema Boye. Tredje og sidste hovedafsnit

¹⁵ Ibid., p. 74

¹⁶ Jeg har valgt ikke at respektere pseudonymernes integritet; af hensyn til den begrænsede plads og for at kunne lade flere værker understøtte hinanden.

¹⁷ SV 2, p. 215

fortæller gennem kapitel XI til XIV om den modne Niels Lyhne. Igen springes frem i tiden. Han er nu nær de 30, har et par alvorlige kærlighedsskuffelser bag sig og lever noget tilbage-trukket. Vi følger ham gennem de afgørende faser i hans liv, ud af 'mulighedernes land' og ind i døden.

Genre og komposition

Teksten er episk og fremadskridende om end på sin ganske særegne måde, idet den breder sig stort ud omkring episoder i Niels' liv og kun trækker få og tynde tråde mellem dem; ofte i en kort og referatagtig stil, hvor et længere tidsspand opsummeres. Det bliver derfor med modifikationer, at teksten kan karakteriseres som episk; i skildringen af episoderne eller situationerne har den et lyrisk deskriptivt præg. Sammenfattende må teksten dog betegnes som en roman, men af et udsædvanligt poetisk tilsnit.

Dannelsesromanens karakter af vækst og grøde er helt fraværende; teksten skildrer ikke en modningsproces, skåret over læsten 'hjemme-ude-hjem', thi Niels kommer aldrig 'hjem'. Tekstens interesse samler sig om at vise mulighederne i dens personer, og hvorledes de forvalter dem. Den må derfor karakteriseres som en udviklingsroman: historien om Niels' liv og levned. Men også historien om en ungdom: den generation, der gik forud for JPJ's egen – eller er den en samtidsroman incognito? Et spørgsmål, jeg vil vende tilbage til.

Episoderne centrerer sig omkring højdepunkter og konflikter under Niels' færd gennem livet. Oftest er disse fremkaldt gennem mødet med et andet menneske, herunder ikke mindst kvinderne i hans liv: Edele, Tema Boye, Fennimore og Gerda. På få undtagelser nær, forsvinder bipersonerne ud af romanen ved afslutningen af den fase, hvor de har haft deres betydning; kun døden er en hyppigt tilbagevendende gæst.

En anden karakteristisk af episoderne kan gives: de skildrer muligheds tilbliven og tilintetgørelse, hvorimod konkretionen, transformationen til virkelighed og levet liv, der har trukket blivende spor – herom er romanen påfaldende tavs. Det er Eros i bred forstand, den menneskelige stræben, og hvad Karl Jaspers har kaldt *grænseerfaringer*¹⁸ – menneskets møde med livets negerende kræfter i form af sorg, smerte, lidelse og død – der er på færde overalt.

Opsummerende kan siges, at romanen til det yderste udnytter genrens mulighed for at dvæle ved og uddybe bestemte forløb, hvorimod der gøres ofte meget lidt ud af sammenbindingen. Kompositionen bliver dermed løs, hvad JPJ er ganske bevidst om: „Naturligvis skal der være Sammenhæng i det hele Store, men hvis Bøgerne ikke skal blive hele Conversationslexica for Menneskekundskab maa man stille Fordringer til Publikums Intelligens og ikke ænstelig og omhyggelig trække et rødt Ankertoug igjennem alle en Figurs Stadier og Phaser.“¹⁹

Det er hans overbevisning, at mennesket i det virkelige liv er for sammensat og kompliceret til overhovedet at kunne hænge ganske sammen. Så mange steder fra henter vi vore indtryk, får påvirkninger, gør erfaringer, at der uvægerligt må blive sider af os, som ikke lader sig indpasse i den større sammenhæng, vi forsøger at forstå os selv og hinanden ud fra. Hvorfor da undervurdere læseren og levere denne en romanfigur, som tilsyneladende er aldeles helstøbt? Og tillidsfuldt lyder det i samme brev et par linier senere: „Har man noget at give som det er Ulejligheden værd at forstaa skal man nok blive forstaaet.“

Jo, forstået er JPJ da også blevet, og mange har fundet det ulejligheden værd at beskæftige sig med hans værker, men som skitseret i indledningen hersker der ikke bred enighed om, hvad de rummer: accenten kan lægges på mere end én side og vil stikke forskellige retninger ud. Hvad nødvendigvis også må gøre sig gældende i dette essay.

¹⁸ *Filosofiens grundbegreber*, p. 20 ff

¹⁹ SV 6, p. 105. I breve af 14. og 30.03.1878 til Edvard Brandes.

Tid, rum og fortæller

Skønt bogen ingen årstal giver, kan den ret nøjagtigt henføres til perioden ca. 1827 til 1864. Niels dør i marts måned i krigen 1864, mens den danske hær fra februar er trængt i defensiven og har forskanset sig ved Dybbøl. Ud fra sporadiske angivelser af Niels' alder og varigheden af forskellige episoder og begivenheder, kan nogenlunde sikkert regnes baglæns: han bliver født omkring 1827. Han bliver altså omkring 37 år, og hans liv udfolder sig i en tid, hvor Danmark udkæmper to krige, går fra oplyst enevælde til demokrati, og Grundloven stadfæstes i 1849. Begivenheder, som dog ikke ænses af bogen.

Da Niels melder sig som frivillig ved fronten, er det nærmest for at få bugt med tilværelsen. I en tid, hvor nationalisme og romantik ellers går hånd i hånd, har i al fald den første verdens i tiden ikke berørt ham det mindste.

Niels vokser op på en mindre herregård i det vestlige Jylland, Lønborggaard; rejser siden til København for at studere og færdes her i et bohemeagtigt miljø, optaget af tidens idéer og med en drøm om at blive digter. Han forelsker sig nogle gange, rejser en del omkring, indenlands som udenlands, og slår sig til sidst ned på fødegården. Han vil skabe sig et hjem, bliver gift og får et barn; imidlertid dør hustruen Gerda og barnet nogle få år senere med kort tids mellemrum. Træt og resigneret drager han til fronten og finder sig en kugle.

Bortset fra naturen, beskæftiger bogen sig stort set ikke med ydre og praktiske forhold; de skiftende miljøer og sociale forhold, Niels møder, vies ingen opmærksomhed. Rummet er 'de indre gemakker': hvad der sker i dens personer og mellem dem. Hvad bogen er rig på, er skarpe, detaljerede og præcise sansninger af såvel ydre som indre natur.

Som romaner flest, er *Niels Lyhne* skrevet i præteritum: en beretning om begivenheder, der har udspillet sig og fundet deres afslutning. Og skal en roman være ærlig, må den følge sin hovedperson til graven; sådan er tilværelsen, sådan bør det også være i den litteratur, der vil skildre livet.²⁰

Enkelte, kortere afsnit skiller sig dog ud og er holdt i præsens; her træder JPJ i direkte rapport til læseren og synes uforbeholdent at meddele egne, personlige synspunkter og erfaringer. Det gælder således et afsnit ved faderens død²¹, hvor sorgen og det uigenkaldelige ved alle menneskelige handlinger beskrives: intet kan tages tilbage og intet føjes til; døden er alle muligheds defintive afslutning – kun virkeligheden, hvad dagene så, står tilbage!

Dette i kontrast til, hvordan Niels skildres nogle få sider forud: „Der var hos Niels Lyhne en vis lam Besindighed, Barn af en instinktmæssig Ulyst til at vove, Barnebarn af en halvklar Følelse af mangel på Person, og med denne Besindighed var han i stadig Kamp (...) hvor misundte han da ikke denne Ubesindighed, der har saa let til det Slags Ord, der handler og som har Følger, Følger, den ikke skjænker en Tanke, før de træde den i Hælene. – De Folk, der var saadan, de kom for ham som Centaurer, Mand og Hest een Støbning, Tanke og Spring eet, eet eneste, medens han var delt i Rytter og Hest, Tanke eet, Spring noget ganske andet.“²²

Denne passage rummer den gennemgående fortællerstemme, som i 3. person singularis beretter og beskriver, nøgternt og observerende: læseren får en karakteristik af Niels som et splittet menneske. Han har svært ved at slutte sig sammen, få tænkning og handling til at mødes i én og samme virkelighed. Lidenskab i Kierkegaardsk forstand mangler ham: han kan ikke ret blive et selv, en personlighed. Om forholdet til Tema fortælles: „Det var jo ogsaa ligesom lagt til rette for en fordrømt og dog livstørstig Natur som Niels Lyhnes, og var det end kun en Leg, saa var det dog en Leg i Virkeligheden og nok til at give ham et Lidenskabs-

²⁰ Ibid., p. 103. Nogenlunde essensen af, hvad JPJ skriver i det første af de to breve.

²¹ SV 2, p. 98

²² Ibid., p. 90

grundlag at udvikle sig paa. Og det trængte han til.²³ Bestandig finder han sig udspændt mellem en drømmens verden og en realiteternes verden, mellem mulighed og virkelighed. Han er klar over dette, men mangler modet til at sætte sig selv på spil – og i spil! Altid tøver han, når mulighederne i valget afæsker ham et svar, kræver handling. Han er for gennemreflekteret; må overveje nok en gang – og øjeblikket glider ham af hænde. Øjeblikket, som altid er i bevægelse; livet venter ikke på svar!

Baggrunden, og forudsætningen for at forstå denne spaltning i Niels' natur, giver JPJ allerede i den indledende karakteristik af forældrene: hver især rummer de store modsætninger i forhold til slægten og indbyrdes, i ægteskabet, når spændingerne et klimaks, som udkrystalliseres i Niels' sammensatte natur.

I skildringen af moderen, på bogens første side, finder vi også bemærkningen: „Jeg fortæller om hende som hun var i Syttenaarsalderen (...)“²⁴ Kursiveringen er min; denne jegfortæller dukker ikke siden op igen. Sammen med de korte afsnit i præsens giver det en pudsig dialektik mellem en køligt registrerende og objektiv fortællerstemme, der indimellem afbrydes af en mere subjektiv og direkte meddelelse fra JPJ. Dette 'enlige jeg' giver han selv en kommentar til i et brev, jeg vender tilbage til (se p. 20): „lyriske Udbrud af en Livsanskuelse“ – altså en klar tilkendegivelse af, at det er en stærkt personlig tekst, hvor han søger at give sin livsanskuelse i et lyrisk antræk – i sandhed en usædvanlig spøgefugl, der udfordrer og kræver ikke lidt af sin læser, når alt dette blot markeres med et enkelt jeg i bogens indledende linier – 'man skal nok blive forstået'...

Et par andre træk ved fortællerstemmen indikerer, at der er noget drillende på færde i romanen. Så meget bliver ikke fortalt! I ungdomsårene studerer Niels, men ikke ét ord om, hvad han studerer. Han rejser meget og synes at kunne tage ophold, når og hvor det passer ham; en økonomisk uafhængighed ikke helt almindelig, hverken for den studerende eller digteren in spe. Den vage og upræcise angivelse af, hvori „det forbitret Nye“ består, hvad der er dets indhold. Og digter vil han ikke alene være, han *er* det: „Niels Lyhne havde derfor ogsaa saadan digtet ud fra en æsthetisk Personlighed i al Almindelighed, der fandt Foraaret svulmende, Havet stort, Kjærligheden erotisk og Døden melankolsk. Han selv var ikke kommet videre med i denne Poesi, han bare lavede Versene.“²⁵ Dette kort før bruddet med Tema; et forhold, der vel ellers kunne være en oplagt katalysator for et spirende talent – give ham det tiltrængte 'lidenskabsgrundlag'? Et talent, der aldrig betvivles, men dog ikke kommer til udfoldelse; heller ikke forholdet til Fennimore, Gerda, barnet eller indtrykkene fra de mange dødsfald får ham 'med i poesien'.

Hvorfor resumeres de tre lykkelige år med Gerda på nogle få sider, stort set blottet for erotik, mest beskrevet som et lærer-elev forhold? Mens forholdene til Tema og Fennimore udfoldes stort anlagt i intense og stemningsmættede billeder! Og hvordan forstå romanens sidste sider, hvor Niels totalt desillusioneret funderer over „det store Triste“: menneskets ubodelige ensomhed? For dog i døden at trække i sin rustning – 'ridderen af den bedrøvelige skikkelse'...

Sprog og stil

Få har læst JPJ uden at hæfte sig ved sproget; mange i udelt begejstring, andre noget afvisende: for manieret, ciseleret, artificielt. Hvad de fleste kan blive enige om, er, at han er uforlignelig i at skildre stemninger: „Det er den stærkeste Stemningsdrik, der er brygget i vor Prosa,“²⁶ skriver Georg Brandes indledningsvist og karakteriserende om forfatterskabet. Men

²³ Ibid., p. 92

²⁴ Ibid., p. 19

²⁵ Ibid., p. 93

²⁶ *Danske Digterportrætter*, p. 279

angriber i samme essay JPJ for at lægge sine personer umulige replikker i munden: „Og hvilket Menneske taler eller har overhovedet nogensinde talt saaledes? Ingen paa den vide Jord, undtagen en vis J.P. Jacobsen, og selv han taler ikke saaledes, han skriver kun saadan.“²⁷

Svært er det ikke at finde eksempler på, hvad der har anfægtet Brandes og hans program om, at kunsten skal være nutidig og behandle sin tids spørgsmål og problemer. Dét, han i ovennævnte forbindelse anfører, er en replik fra Niels til Tema, under deres sidste møde: „Aa, du veed ikke, hvor grusomt det kan være. Saadan en maanskinsklar Nat, naar Luften ligger stivnet i køligt Lys, og Skyggerne ligge saa lange, – Tema, Blomster og Løv de holder deres Duft saa tæt om sig som en Rim af Duft, der ligger over dem, og alle Lyde bliver saa fjærne og svinder saa pludseligt, dvæler slet ikke; – den er saa ubarmhjerterig, er den Nat, for Savnet gror i den saa sælsom stærkt, den tier det frem af hver en Krog, der er i Ens Sjæl, suger det ud med haarde Læber, og der blinker ikke Haab, blunder ikke Løfte i al den kolde, stirrende Klarhed.“²⁸

Vist er det ikke daglig tale gengivet i et realistisk sprog; replikken indgår i beskrivelsen af de stemninger, der fødes og dør i hurtige, ofte førbevidste skift. Han holder hende i favnen, hun er ved at give sig hen under hans kys. Men 'tavsheden svulmer', kyssene bliver til 'tøvende spørgsmål, uden forløsning i sig, intet nydende nu'. Der går 'en skælven' gennem Niels, som hun mærker. Hun river sig løs, 'vild og bleg' – og det er forbi.

Brandes kan næppe have været blind for nuancerne og præcisionen i den psykologiske realisme, JPJ her lægger for dagen! En subtil registrering af, hvordan en kort tøven hos Niels vender situationen; skaber en distance, som de ikke kan bryde igen. Netop i beskrivelsen af kærlighedens skrøbelighed er JPJ en mester. Brandes véd det, men må skuffes: hvad han fordrer, er hverdagsrealisme, der vil provokere og ægge ved at bide til højre og venstre, især første. Men et socialt engagement leder man forgæves efter i *Niels Lyhne*. De vidt forskellige miljøer Niels færdes i, fra herregården i Vestjylland til bohemekredsen i København, tjener kun som kulisser for den egentlige scene: et menneskes kamp for at forstå sine muligheder og vinde sig en holdbar livsanskuelse.

Her kommer sproget gerne til kort, og JPJ henter da oftest sit billedsprog i naturen. Som i citatet ovenfor, hvor månens 'kolde stirrende klarhed' og frosten i samdrægtighed lægger livsudfoldelsen øde: livet har ingen duft, ingen farver; alt er stivnet, selv håbet. Denne nat rummer kun dødens ubarmhjerterighed, den fysiske også, men især den åndelige, hvor alt tier og fjerner sig: Niels taler her om den absolutte forladthed, hvor han har følt sin kærlighed ubesvaret.

Verberne indikerer meget hos JPJ. Hvor der som ovenfor anvendes stivne, stirre og lignende statiske udtryk, er livet dødt. Flagre, flakke, ile og andre urolige bevægelser er forbundet med det rastløse, meningsløse og tomme liv. Mening og fylde er i den rytmiske bølgen: netop bølge, rulle, risle, vugge – verber, der til samme tid rummer bevægelse og dynamisk gentagelse. Blot et enkelt eksempel, hvor verberne i høj grad giver billedet den tilstræbte kombination af stærk spænden og stivnen i ét, Fennimores anger ved Eriks død: „Hun næsten døde af Angst idet hun stod der, værgeløst krummende sig tilbage over Bordet, mens alle Nerver krøb sig korte i Forventning og Øjet stirrede som om det skulde myrdes i sin Hule.“²⁹

Et andet karakteristisk træk ved JPJ's sprogbrug er en udstrakt anvendelse af ubestemte adjektiver: ikke rød, men rødlig – ordene får sjældent lov at lukke sig om nuancerne og mangfoldigheden. Eller ligefrem som her: „Saadan var Bliderne ikke; deres Farver var Roser og Bronze.“³⁰ Som farveangivelser ret håbløse, men i karakteristikken af Bliderne som livstørstige, yppige, blomstrende og robuste naturer overordentlig præcis. JPJ udtrykker selv sine be-

²⁷ Ibid., p. 310

²⁸ SV 2, p. 115

²⁹ Ibid., p. 185

³⁰ Ibid., p. 19

stræbelser på denne måde: „Det var netop det, jeg den gang havde begyndt at se overalt i al Litteratur, at det første bedste Udtryk ikke var det bedste, at der kun var eet bedste Udtryk som man med Held eller med Flid kunde komme mere eller mindre nært – eller vel endog ganske ramme.“³¹ En tanke, der selvfølgelig kan forlede til at søge så længe efter det helt præcise ord, at resultatet bliver forkrampet eller manieret. JPJ har nu efter min vurdering ganske meget held til, med sin legen med ordene og de ofte overraskende ordstillinger, 'ganske at ramme'.

Ramme, hvad ordene har så svært ved at indfange. Andre end Brandes, vel enhver god læser, er opmærksomme på JPJ's særegne talent for at beskrive stemninger og flere hefter sig ved, at han kan gøre det uden at nævne dem ved navn. Hvilken stemning har dog et navn? En stemning af ro, uhygge, erotik, glæde, fest – jo, en stemning kan være ladet på så mange måder, hvor et enkelt ord kan karakterisere, men dog altid på abstrakt og upræcis vis. Hvad JPJ formår, er at konkretisere dem og følge dem i deres bølgen og skiften. Som fx i afskedsscenen med Tema; her har hun meddelt sin forlovelse, men:

„Det var saa stille om dem først; saa hørtes der paa Trappegangen en Pige gaa og tralle og polere Laase, og Dørgrebenes Vrikken brød brutalt ind over Stilheden og gjorde den endnu større, naar den pludseligt kom igjen. Saa holdt det op, nu var der kun Persiennernes sagte, søvnigt taktfaste Slag.

Den tog Mælet fra dem, denne Stilhed, Tankerne næsten ogsaa, og hun blev siddende som før, med Blikket ud mod Entréens mørke, og han blev staaende, bøjet over hende, stirrende ned ad Tærnet paa hendes Silkeskjød, og ubevidst, lokket dertil af den bløde Tavshed, begyndte han at vugge hende i Stolen, ga-nske blødt, ga-nske blødt . . .“³²

Lyde, lys, duft og farver, gentagelser og rytmer; disse er JPJ's stærkeste virkemidler, som her, hvor Tema og Niels drager hinanden ind i en erotisk leg, der er nær ved at blive fuldbåret. Han fortæller om sit savn, måneskinsnatten, hvorefter det berettes: „Hun var helt sunken hen i hans Favn, og med Blikket tabt i hans, mumlede hendes Læber, som i Drømme, sært søde Elskovsord, halvt kvalt af hendes Aande, og Ord hun gjentog, Ord af hans, som om hun hviskede dem til sit Hjærte.“³³

Tavsheden eller stilheden skifter karakter flere gange; ovenfor er den 'blød', åbner for fortroligheden og legen; i måneskinsnatten isolerer den, og nu, så nær hinanden, svigter den: „Og Tavsheden svulmede atter frem omkring dem, gløded op om dem, hjærtebankende, tung af Aande, svigtende.“³⁴ Rettere, Niels svigter, tøver – og formår ikke at gribe 'den hank, tilværelsen rækker ham'.

Hvad jeg har søgt at få frem her, er, at JPJ ikke bruger tavsheden til at beskrive de hurtige stemningsskift, men viser, hvordan den kalder stemningen frem; den stemning, som råder i personerne eller mellem dem: (...) det *kunde* komme an paa saa lidt ved den hele Afgjørelse, Skyggen af en Tanke, Tonen i en Stemning.“³⁵ Må Niels bagefter tænke. Kærligheden er skrøbelig, meget afgøres på et førbevidst plan.

I denne afskedsscene med Tema, og andre steder, er JPJ ganske tæt på at foregribe den teknik, som James Joyce m.fl. senere skulle udvikle: Stream-of-Consciousness, som den ofte betegnes. En teknik, som spejler bevidsthedslivets uophørlige indre monolog og forsøg på at trænge igennem til virkeligheden; hvordan bevidstheden registrerer gennem tanker, følelser og stemninger, der slynger sig mellem hinanden – før ordene eller helt uden ord. Som ellers typisk for denne teknik, er fortællerstemmen dog ikke helt væk, ligesom scenen er skrevet i

³¹ SV 5, p. 187. I brev af 02.05.1877 til Georg Brandes.

³² SV 2, p. 113 f

³³ Ibid., p. 115 f

³⁴ Ibid., p. 116

³⁵ Ibid., p. 119

præteritum, hvor Joyce bruger præsens og helt overlader sine personer at spejle, hvad der sker.

Et stilistisk særtræk findes også i sammenføjningen af de enkelte episoder, hvor hyppigt anvendes korte, opsummerende eller foregribende perioder; ofte begge dele til samme tid! Markerede, ved at være sat uden for afsnit: „Hun holdt nok af Scener.“³⁶ Med denne konstatering er Tema ude af sagaen, men det er bestemt ikke Niels, der nu kan tænke således; det er fortællerens tørre og let ironiske vurdering af hende.

Af symboler finder jeg få; det bedste er en døende soldat på lazarettet: „(...) den Sidste endelig, som laa nærmest Niels, var en stor, stærk Bondekarl, med tykke, runde Kinder; han var bleven ramt i Hjærnen af en Granatstump, og uafladeligt, Time ud og Time ind, løftede han, omtrent hvert halve Minut, paa een Gang højre Arm og højre Ben i Vejret og lod dem saa straks falde tilbage igjen, ledsagende Bevægelsen med et lydeligt, men dumpt og tonløst: Haah-hoh, altid i samme Takt, altid nøjagtig ens, haah, naar han løftede Lemmerne, hoh, naar de faldt ned.“³⁷ Denne læderede soldat, som i sin bevidstløshed gentager de samme mekaniske bevægelser, kan meget vel være JPJ's billede på, eller frygt for, hvor mennesket er på vej hen. Vi får ikke mange skildringer af storbylivet, men nok af ensomhed, isolation, splittelse og fremmedgjorthed. Tilskriver man dette billede symbolværdi, så rækker han frem mod modernismen.

Samtidigt er bogen gennemtrængt af en riddermetaforik, der peger tilbage mod romantikken. Vist er JPJ ikke nem at rubricere – sætte i bås!

Tema

De første skitser til den bog, der med tiden skulle blive til *Niels Lyhne*, bærer titlen: „Atheisten.“ Efterhånden som den tager form, får den slet og ret navn efter hovedpersonen, en overgang med undertitlen: „en Ungdoms Historie (ikke Ungdomshistorie) (...). Den Generation, der var saa gammel som vi nu ere, den Gang vi blev født (Klarheden i denne Sætning er beundringsværdig) havde iblandt andet ogsaa sine Fritænkere. Deres Fritænkning var lidt uklar, vag og sommetider romantisk forvrøvlet, men i alt Fald, det var noget at begynde med. Desværre viste det sig at denne Fritænkning ikke var saa let at komme igjennem Verden med og at den var i Vejen baade for Ens Carriere, Ens Talent, Stilling og Venskabsforbindelser, og man fandt at man havde ikke blot lukket sig ude fra Ægyptens Kjødgryder, men ogsaa at man havde berøvet sig den Spore, som Traditionernes Gjødning er for Aandens Vækst, at man var henvist til sig selv i en afskrækkende Grad, at man i det Hele taget havde faaet en Frihed, der var tung at bære.“³⁸

I brevet får vi både den humor og ironi, JPJ mere privat kunne udfolde, og en del om hans arbejdsmetode: udviklingen går fra at finde et tema, til at placere det i en tidsramme for til slut at sætte fokus på hovedpersonen – både dette og andre breve anfører, at 'vægten er lagt på det psykologiske', hvorfor undertitlen da også droppes mod slutningen af arbejdet: karakteren af generationsroman er væk, om den overhovedet har været der. For så vidt en omvej, da bogen formentlig helt fra starten har været i det mindste noget selvbiografisk anlagt. Overblik og selvforhold kræver imidlertid distance og den blufærdighed, den meste JPJ-litteratur krediterer ham for, har vel også nødvendiggjort nogen kamouflage.

Af samme grund er det også meget svært at vurdere, om den behandler den tid, den foregiver – eller i det skjulte er tænkt som en samtidsroman. Det 'dårlige fritænkeri', JPJ refererer til i brevet, har rimeligvis været at finde i midten af 1800-tallet, som til så mange andre tider; men det har næppe været et banner, der kunne samle tilhængere til strid for 'det forbitret nye'

³⁶ Ibid., p. 118

³⁷ Ibid., p. 212 f

³⁸ SV 6, p. 39. I brev af 12.02.1878 til Georg Brandes.

– hvad man så ellers vil forbinde med dette udtryk, som ikke uddybes nærmere. Det ligger jo lige for at tage det til indtægt for den ateisme, der i JPJ's egen generation fik luft under vingerne med Darwin og evolutionsteorien! Mest nærliggende måske: et udtryk for det problem, der møder enhver ny generation, ethvert ungt menneske: vanskeligheden med at vinde sig en identitet – og finde sig til rette med en virkelighed, der ikke er idel harmoni.

Heller ikke går bogen særlig dybt i de religiøse spørgsmål; helt på linie med kristendommen beskrives ateismen faktisk som en trossag: „Han gjorde sin Tro saa skjøn og velsignelsesrig han kunde, men han skjulte heller ikke for hende, hvor knusende tung og trøstesløs Atheismens Sandhed i Sorgens Timer kunde blive at bære, i Sammenligning med hin lyse, lykkelige Drøm om en himmelsk Fader, som styrer og regerer.“³⁹ At JPJ selv har været overbevist ateist, er der næppe grund til at betvivle⁴⁰, men sygdomsramt, som han var, og i en tid, hvor døden ofte kom tidligt, har han til fulde kendt sandheden i, hvad han her skriver.

Ateismen er snarere at forstå som et krav om at tage tilværelsen, som den er: „(...) det ene Simple: at bære Livet som det var! bære Livet som det var og lade Livet forme sig om Livets egne Love.“⁴¹ Og hvilke er disse? Vel alt, hvad der ikke kan være anderledes, det uomgængelige: mennesket er indfældet i en verden, hvor SK's begreber nødvendighed, timelighed og endelighed hersker. Men har qua forestillingsevnen, eller fantasien, også adgang til modpolerne: frihed, evighed, og uendelighed – og dermed åbnes for drømmen, der *kan* udarte i en virkelighedsflugt: når drøm bliver til fantasteri. Måske stærkest udtrykt i Gerdas hang til at søge den absolutte sandhed, hvor Niels må klandre hende for en hård og uforsonlig holdning til andre menneskers livssyn og tro. For dog til sidst at måtte tænke om hende: „Hvor vilde det ikke have været skjønt, om hun lige til det Sidste havde klamret sig til ham, og ikke sluppet ham med sit Øje, før Døden havde gjort det mat, nøjet med at have levet sit Liv til dets sidste Aandedrag ved det Hjærte, der havde hende saa kjær, i Stedet for i den sidste Stund at vende sig fra ham, for at frelse sig over til mere Liv, mere Liv endnu.“⁴²

Er Niels nu selvisk og blot „en gennemført usselryg“,⁴³ som Jørn Vosmar konkluderer? Sådan kan linierne jo læses, men jeg mener ikke, vægten er på, at Gerda svigter Niels: hun svigter, hvad der har været stort i hendes liv; forråder, hvad der har gjort hendes liv værd at leve. Og hvad er en livsanskuelse værd, om den ikke kan bære – både gennem livet og i den sidste, svære stund, som ifølge 'livets egne love' *må* komme: døden?

Det er dette krav til en gyldig livsanskuelse, jeg finder er romanens grundide, eller hovedtema. Sandheden med stort S findes ikke; det er gyldigheden, bæredygtigheden, der har noget at betyde. Afvisningen af absolutte sandheder finder jeg klart udtrykt af dr. Hjerrilds ironiske kommentar til Niels' 'pietistiske' ateisme: „Naturligvis!“ sagde han, „naturligvis; lad os endelig kun have een eneste Port, eet eneste Naaleøje for al jorderigs Kameler.“⁴⁴ En person, der flere gange udtaler standpunkter, som kan genfindes i JPJ's private breve: ”Et Menneske hænger ikke *saa* nøje sammen.“⁴⁵ Derfor er følgende bemærkning også værd at lægge mærke til: „Troen paa en styrende, dømmende Gud, det er Menneskehedens sidste, store Illusion, og hvad saa, naar den har tabt den? Saa er den bleven klogere, men rigere, lykkeligere? Jeg ser det ikke.“⁴⁶

Et krav, der udfoldes og afprøves over bogens tre store undertemaer: mennesket og eros, mennesket og døden, mennesket og Gud. Andre, fx Frederik Nielsen, sætter mennesket og

³⁹ SV 2, p. 204

⁴⁰ Udover forfatterskabet og brevene findes et manifest udtryk: på en folketællingsliste fra 1880 markerer JPJ sin trosbekendelse med et 0; ikke atheist eller agnostiker, men den tomme mængde! SV 2, ill. 68

⁴¹ Ibid., p. 212

⁴² Ibid., p. 213

⁴³ J.P. Jacobsens digtning, p. 335

⁴⁴ SV 2, p. 130

⁴⁵ Ibid., p. 126 f

⁴⁶ Ibid., p. 129

virkeligheden i stedet for mennesket og døden; efterfølgende betragtninger skulle gerne forklare, hvorfor jeg finder sidste mest dækkende.

Så hvorfor netop disse tre? Fordi det er gennem kærligheden, i bred forstand, at mennesket forbinder sig med verden. Og midt i denne stræben mod fylde, rigdom, lykke: forbundethed, er der en smertelig viden om, at den kan fejle os og altid må ende i adskillelse: døden. En intethed, hvor både tanken og følelsen revolterer; som JPJ spørger i sit digt "Arabesk til en Haandtegnings af Michel Angelo": „Hvorfor Livet? / Hvorfor Døden? / Hvorfor leve naar vi dog skal dø? / Hvorfor kæmpe naar vi veed at Sværdet / Dog skal vristes af vor Haand en Gang? / Hvortil disse Baal af Kval og Smerte: / Tusind Timers Liv i langsom Liden, / Langsom løben ud i Dødens Liden?“⁴⁷

Med sådanne spørgsmål er det vel naturligt nok, at mennesket til alle tider har spurgt ind til en højere mening bag om den barske virkelighed, digtet sig guder til og haft forestillinger om et muligt liv efter døden. Niels lærer da også Gerda, „(...) hvordan at alle Guder var Menneskeværk og kunde, som Alt, hvad der er af Mennesker, ikke bestaa til evige Tider, men maatte forfalde, Gudeslægt for Gudeslægt, fordi Menneskeheden evindeligt udvikles og forandres og stadigt vokser om sine Idealer. Og en Gud, i hvem Slægternes Ædleste og Største ikke nedlagde deres rigeste aandelige Indhold, en Gud, der ikke fik sit Lys fra Menneskeheden, men som skulde lyse ved sig selv, en Gud, der ikke var i Udvikling, men var stivnet i Dogmernes historiske Kalk, han var ikke en Gud længer, men en Afgud, og derfor havde Jødedommen Ret overfor Baal og Astarte, og Kristendommen Ret overfor Jupiter og Odin, thi en Afgud er Intet i Verden.“⁴⁸

Denne helt nietzscheanske belæring udtrykker både en vis udviklingsoptimisme, som Niels og JPJ måske er fælles om, og ikke mindst: hvad der er kernen i en livsanskuelse – til forskel fra et livssyn. Og hvorfor det er vigtigt at bevæge sig fra sidste til første! Ethvert menneske udvikler et livssyn, en verdensfortolkning; det er man ganske enkelt nødt til for at gebærde sig i verden. I livsanskuelsen bliver man sig bevidst, hvorfor man tænker, som man gør – og kan dermed undersøge tankens gyldighed og rækkevidde. For at gå fra et mere ligefremt livssyn til en egentlig livsanskuelse, må man derfor bliver klar på sig selv; hvad man rummer og hvad man vil med sit liv. Idealerne er nødvendige – retningsvisere på vejen, at man ikke skal famle i blinde – men deres holdbarhed skal afprøves. I en verden under stadig forandring og et liv i udvikling kan de ikke være evige. Mennesket har aldrig taget verden slet og ret, som den er, men altid søgt at bygge om og forbedre. Helt i tråd med Nietzsche: mennesket skaber selv sin verden, thi tanken er med til at konstituere den.

Bogen igennem er der næppe én side, hvor ordet drøm ikke forekommer; der kan derfor være grund til at spørge, hvilken betydning JPJ tilskriver drømme og hvorfor, han er så optaget af fænomenet?

Det hedder om Niels: „Der skulle jo blive en Digter af Niels Lyhne, og der havde i hans Livs ydre Betingelser ogsaa været nok, der kunde lede hans Tilbøjeligheder i den Retning, nok, der kunde gjøre hans Evner opmærksomme paa en saadan Opgave; men hidtil havde han jo ikke havt meget andet end sine Drømme at være Digter paa, og intet er mere ensformigt og ensartet end Fantasteriet, thi i Drømmenes tilsyneladende, uendelige og evigt vekslende Lande, der er der i Virkeligheden visse korte, slagne Landeveje, hvor Alle færdes og udenfor hvilke de aldrig komme.“⁴⁹

Flere forhold er værd at notere sig i disse linier. De beskriver ikke nattens drømme, men dagdrømmen – og den hæmmer eller hindrer Niels' evner i at komme til udfoldelse! Livet har jo spillet ham stof i hænde at digte på, men han kommer ikke videre. Drømmen lignes med et

⁴⁷ SV 4, p. 151

⁴⁸ SV 2, p. 203

⁴⁹ Ibid., p. 92 f

land; et sted hvor man kan opholde sig – og sættes i kontrast til virkeligheden; en landevej, der forbinder, og hvor man er i bevægelse: det aktive og handlende liv. Årsagen hertil uddybes efterfølgende:

„Folk kan være meget forskellige, men deres Drømme er det ikke, for de tre, fire Ting, de attraaer, lader de sig jo der give, mer eller mindre hurtigt, mer eller mindre fuldstændigt, men de faar det altid, Allesammen; der er jo Ingen, der for alvor drømmer sig tomhændet. Derfor opdager Ingen sig selv i Drømme, bliver sig der aldrig sin Ejendommelighed bevidst, for Drømmen veed Intet om, hvorledes man nøjes med at vinde Skatten, hvordan man slipper den, naar den mistes, hvordan man mættes, naar man nyder, hvad Vej man vender sig, naar man savner.“⁵⁰

Drømmen rummer ingen erkendelse! I den møder man ingen modstand, finder ingen grænser, som man enten må overvinde eller give op for. En identitet eller personlighed kan ikke udvikles, for alt kommer og går uden at gøre en forskel, stikke en retning af, som man må følge: livet fortaber sig i muligheder; lukker sig uden at efterlade blivende spor: en konkret virkelighed, et levet liv.

Denne spaltning mellem mulighed-virkelighed, drøm-liv findes også beskrevet, hvor Niels følger moderen til Clarens:

„Det kom jo da ogsaa Altsammen, Altsammen kom det, men det opfyldte og betog hende hverken med den Magt eller den Inderlighed, hun havde tænkt det skulde. Helt anderledes havde hun ventet sig det, men helt anderledes havde hun ogsaa ventet sig selv. I Drømme og Digte, der havde det ligesom været paa den anden Side Søen, det Fjærnes Dis havde anelsesfuldt tilsløret Enkelthedernes urolige Mylder og samlet Formerne i store Træk til en sluttet Helhed, og det Fjærnes Tavshed havde bredt sin Feststemning derover, og det havde været saa let at gribe det i Skjønhed, men nu, da hun var midt i det, og hvert lille Træk stod frem for sig og havde Virkelighedens mange Røster, og Skjønheden var spredt som Prismets Lys, nu kunde hun ikke faa det samlet, ikke faa det over paa den anden Side Søen, og med et dybt Mismod maatte hun tilstaa for sig selv, at hun følte sig fattig midt i al denne Rigdom, hun ikke kunde raade med.“⁵¹

Frem til 'men nu, da hun var midt i det' er det en beskrivelse af drømmen, moderens livslange higen mod skønhed. Her er der mening: alt har form og danner en sluttet helhed, fylde og harmoni præger billedet, men det fremstår kun således takket 'det fjærnes dis' og 'det fjærnes tavshed'. Da hun er 'midt i det', og drømmen er blevet til virkelighed, melder denne sig med 'uroligt mylder' og 'mange røster': helhedsoplevelsen spredes og konkretiseres i enkeltheder: en meningstom mangfoldighed, uden sammenhæng. Enkeltheder, hun 'ikke kan raade med'. Alt har nu et autonomipræg, som også skildres andre steder: „(...) det var, som lyste det (...) Altsammen Lyset imøde med egne Farver, hvidt fra Edeles hvide Kjole, purpurblodigt fra Purpurlæber, og gult som Rav fra det ravblonde Haar.“⁵²

Og når tingene således selvstændiggør sig, hvordan da forbinde sig med dem? Moderen skuffes; skønheden er ikke, som hun har ventet sig den – og 'helt anderledes havde hun ogsaa ventet sig selv'! Hun kan ikke finde sig til rette, hverken med verden eller sig selv; midt i den skønhed, hun har længtes mod hele sit liv, giver hun fortabt og vender sin hu mod det hinsidige: hun kan opgive livet, men ikke drømmen.

Skildringen af moderens skønhedsdrøm skal kort sammenholdes med Niels' ubarmhjertige 'måneskinsnat'. Tavsheden optræder igen, men her breder den en 'feststemning'; månens 'stirrende klarhed' er afløst af 'dis'; alt er 'fjernt' og 'på den anden side søen', hvor det 'anelsesfuldt' kan samles i 'sluttet helhed'. Kontrasten er slående og viser, hvor intentionaliteten er

⁵⁰ Ibid., p. 93

⁵¹ Ibid., p. 104 f

⁵² Ibid., p. 47

at finde; meningen kommer ikke fra de konkrete ting, men skabes af mennesket i dets perception af tingene.

I slutningen af bogen skildres Niels' kærlighed til Gerda således: „Han elskede hende, den unge Hustru, han havde vundet, med al den Tankernes og Hjærtets Finhed, med al den store, ømhedsdybe Omhu, der lever hos en Mand, som kjender Kjærlighedens Hang til at synke og tror paa Kjærlighedens Evne til at stige.“⁵³

Kærlighedens hang til at synke kender han af bitter erfaring. Fra forholdet til Tema, som sveg ham for at komme trygt i havn, med familiens agtelse og borgerskabets velsignelse: alt, hvad hun ellers havde undsagt. Fra forholdet mellem Fennimore og Erik, hvor hun følte sig som 'sin mands skøge' – og hvor han tyede til druk og spil for at søge glemsel fra uforløste drømme og idealer. Og ikke mindst fra sit eget forhold til Fennimore, som han måtte se trukket i sølet af løgn, forstillelse, bedrag – og selvbedrag. Hvor Niels under sin hjemtur over fjorden tænker på sig selv som Judas: „Han havde sveget det Altsammen for en Kjærlighed, saa lav og lille som han selv. – Der *havde* været Højhed i den Kjærlighed alligevel; og han havde sveget den ogsaa.“⁵⁴

Selvbedraget ligger i, at Niels fra begyndelsen er klar over, at en forborgens kærlighed med „(...) disse lange Blikke lige under den Bedragnes Øjne, det tog helt den store Stil bort.“⁵⁵ Nok har han advaret Fennimore, men da hun ikke tør bryde, slår han sig i løbet af et par dage til tåls: „Hvad var saa bedst, hin skyldfri Elendighed eller det, han havde vundet hende? Han spurgte ikke om det, han havde jo gjort sig Valg. Helt mente han ikke dette. Mennesket bygger sig saa tidt Theorier, som det dog ikke vil bo i, Tankerne gaar saa tidt langt længer frem end Følelsen for Ret og Uret har lyst til at følge dem. Men den var til for ham, denne Forestilling, og betog den stadigt nødvendige Trædskhed, Falskheden, Lavheden, Stygheden meget af deres evindelige ædende Eddergift.“⁵⁶ En tid kan han tage brodden af sit svigt ved at abstrahere fra det konkrete spørgsmål: vil jeg byde Fennimore, Erik og mig selv dette liv i løgn og forstillelse, hvor skyldfølelsen æder sig ind på alle stærke og dyrebare følelser, alt hvad jeg tror på og lever for? Med Eriks død bryder den frem, både hos Fennimore og Niels: skyldfølelsen er der, og ingen tanker kan mane den bort.

Når kærligheden synker, er erotikken og seksualiteten udhulet og blottet for ømhed og dybere følelser; den er blevet til ren sanselighed, hvor kun kroppen er med. Hvor kærligheden evner at stige, er også den åndelige side af mennesket med: 'tankernes og hjertets finhed, ømheden og omhuen'; som det hedder i linierne om Gerda, hvor han endnu tror på dens evne til at stige.

Men som i alle Niels' kærlighedsforhold ender det med, at hun forlader ham og som altid, er han mere trist og ene end nogensinde før, finder livet blottet for indhold og mening. Som tidligere bemærket, mener jeg ikke så meget, at det er Niels, hun svigter ved at ville 'frelse sig over til mere liv endnu': det er livet selv, hun forråder. Læst på den måde, bliver det også mere klart, hvordan JPJ spinder de tre temaer sammen: mennesket og eros, mennesket og døden, mennesket og Gud. Det fælles moment er et svælg mellem mulighed-virkelighed, drøm-liv, tanke-handling, der splitter mennesket, og gør det svært at leve. Men også rummer mennesket en længsel efter at overvinde denne kløft, hele splittelsen: en drift mod sluttet helhed.

Et projekt, der måske ikke kan lykkes fuldt ud; kløften kan være for bred. Men skal der slås bro, må det fordrer en livsanskuelse, der kan 'bære livet, som det er'; med den slutning, det nu har knyttet til sig. Uden virkelighedsflugt; hvormed jo også afvises enhver tanke om at

⁵³ Ibid., p. 202

⁵⁴ Ibid., p. 189

⁵⁵ Ibid., p. 179

⁵⁶ Ibid., p. 178

kunne vende tilbage til de firbenedes måske mere ukomplicerede liv, hvor instinktet råder og baner den vej, mennesket så let farer vild på i sine højtravende, metafysiske bestræbelser.

Fortolkning

Er Niels Lyhne en trist bog? Eller „(...) lyriske Udbrud af en Livsanskuelse, der af Folk, som ikke kjende Pessimismen, benævnes pessimistisk, men som vi, naar vi er blevet gamle, maaske vil blive nødtte til at indrømme var optimistisk.“⁵⁷ Sidste er JPJ's egen opfattelse; han forstod ikke helt, at så mange læsere fandt bogen trist og pessimistisk. Og sammenfatter i udtrykket 'lyriske udbrud af en livsanskuelse' meget godt, hvad den rummer – i dens skildring af et menneskes fortumlede færd gennem tilværelsen.

Idealer har han jo, Niels. Om en bedre verden, hvor menneskeheden ikke sætter sin lid og fortrøstning til en hinsidig ditto af mere tvivlsom art, men forlader sig på „hvilken Kraft og Selvstændighed det vilde give Menneskeslægten, naar den i Troen paa sig selv søgte at leve sit Liv i Samklang med det, den Enkelte i sine bedste Øjeblikke satte højest af det, der boede i ham.“⁵⁸ Realisere sine iboende muligheder, mens tid er! De bedste af dem! Og ikke vurderet på normer og konventioner, men ud fra egen målestok og overbevisning.

Han stræber at nå det højeste: i sin digtning, i kærligheden, i alt hvad hans liv beror på. Men han skuffes og går til grunde som menneske, ribbet for alle illusioner: „Det var det store Triste, at en Sjæl er altid ene.“⁵⁹ Man kunne fristes til at tro, JPJ har læst for meget Sartre – hvad han af gode grunde ikke har, derimod er hans mange biografer enige på et punkt: Kierkegaard har han læst. Og bedømt ud fra bogen her endda ret grundigt.

Som baggrund for at forstå Niels' karakter beskrives forældrene indledningsvist så modsætningsfyldte og kontrastrige, at der næppe kan være tvivl om, at JPJ i sit menneskesyn er helt på linie med den antropologi, SK sammenfatter i den tætte passage om menneskets konfliktramte natur.

Ikke blot Niels, men stort set alle personer i bogen er ramt af ”Sygdommen til Døden” – i æstetikerens form: fortvivlet ikke at ville være et selv. Niels' lamme besindighed, den poetiske moder, den miskendte Bigum, bohemen Tema, den dydige Fennimore, den forsumpede Erik og den barnlige Gerda: ingen af dem når frem til et selvforhold, hvor de kan stå ved, hvad de har sagt og gjort og stræbt mod. En personlighed, der er ægte og vokset frem af deres indre muligheder, kan de ikke vinde frem til; de er skæbneløse og må flakke gennem livet, som tilfældet råder – fordi de ikke selv tør eller vil råde for, hvad tilfældet har at betyde i deres liv. Modet mangler dem; de vover ikke for alvor at sætte sig selv på spil og dermed i spil – betingelsen for at kunne forbinde sig med andre mennesker, med verden i al dens mangfoldighed! Her skal blot eksempelvis fremhæves, hvordan Fennimore vender sin foragt for Erik mod Niels, da hun ellers må konfrontere sig med en ikke ubegrundet selvforagt: det manglende mod til at bryde forholdet til Erik i tide, hvor familiens mulige reaktion bruges som den flove undskyldning. Af hovedpersonen, Niels, får vi selvfølgelig et mere nuanceret portræt, som jeg skal vende tilbage til.

Og ”Begrebet Angest” huserer: Niels ved Edeles død, Fennimore ved Eriks, Niels på hjemturen over isen, Gerda på sygelejet, selv konfronteret med den store intethed: døden. Her er der måske en forskel, værd at hæfte sig ved: i SK's analyse af angsten udspringer den af muligheden og det dermed forbundne valg. „Friheden,” eller „Aanden,” er kun 'drømmende tilstede i uvidenheden', forudsætter skelneevne: 'forholdet, der forholder sig til sig selv'; hvad

⁵⁷ SV 6, p. 112. I brev af 06.12.1880 til Vilhelm Møller.

⁵⁸ SV2, p. 203 f

⁵⁹ Ibid., p. 213

vi i dag oftest vil benævne selvbevidsthed. I *Niels Lyhne* synes angsten knyttet til døden; det uomgængelige, som ikke kan være anderledes: nødvendigheden. Tilsyneladende en paradoksal divergens i opfattelsen; alligevel finder jeg, at det er det samme fænomen, de begge hæfter sig ved: selvbevidstheden. Det er kun i kraft af den, vi kan have dødsbevidstheden: vores viden om, at vi selv skal dø en dag.

Den fokuserer JPJ så stærkt på; ikke helt uforståeligt på baggrund af den tidligt diagnosticerede tuberkulose, som ikke alene stiller ham en ung død i udsigt, men også gør ham arbejdet vanskeligt. Stemningsmenneske, som han var, og kun under store vanskeligheder i stand til at fuldføre langvarigt arbejde, kan man i det hele undre sig over, at han ikke valgte at koncentrere sig om lyrikken...

I disputatsen *Om Begrebet Ironi* skriver SK: „Men vi vende tilbage til den tidligere Bemærkning, Eet er at *lade sig digte*, et Andet at *digte sig selv*. Den der nemlig lader sig digte, han har ogsaa en bestemt givet Sammenhæng, i hvilken han skal passe ind, og bliver saaledes ikke et Ord uden Mening, fordi det er revet ud af sin Forbindelse. Men for Ironikeren har denne Sammenhæng, dette hvad han vilde kalde Paahæng, ingen Gyldighed, og da det ikke er hans Lejlighed at danne sig saaledes, at han passer ind i Omgivelserne, saa maae Omgivelserne dannes efter ham, det er, han digter ikke blot sig selv, men han *digter ogsaa sin Omverden*. Ironikeren staaer stolt indesluttet i sig selv, han lader Menneskene, ligesom Adam lod Dyrene, passere sig forbi og finder ikke Selskab for sig. Herved kommer han nu bestandig i Collision med den Virkelighed, han tilhører.“⁶⁰

Ordene er som møntet på *Niels Lyhne* og de vigtigste af dens personer, ikke mindst Niels selv. Han er, kærlighedseventyrene fraset, mestendels noget ene i tilværelsen, på kollisionskurs med tilværelsen – og indesluttet i sig selv.

Ikke kun i ovenstående forstand, men i den dæmoniske indesluttethed, som SK senere, på lidt forskellig vis, beskriver i *Begrebet Angest* og *Sygdommen til Døden*. Dæmonisk, fordi det er 'angsten for det gode', som er knyttet til løgn og selvbedrag. Og fordi her magter mennesket ikke sig selv, men er fastlåst i selvkredsende betragtninger, trods, drømmeri: „Han har nemlig to Villier, en underordnet, afmægtig, der vil Aabenbarelsen, og en stærkere, der vil Indesluttetheden; men det, at denne er den stærkere, viser, at han væsentligen er dæmonisk.“⁶¹ Når vi ikke magter 'åbenbarelsen' – at vedgå egne tanker og handlinger – er vi forskrevet til løgn i forhold til andre, og selvbedrag i forhold til os selv. Enten bedraget er vendt udefter i angst for livet – eller indefter i angst for noget i eget indre, spærrer det for kommunikationen og dermed friheden. Mennesket er i selvkredsende indesluttethed låst fast i 'angsten for det gode', hvor det vælger *fra*: det formår ikke at ville sig selv. Her finder vi mystikeren, drømmeren og melankolikeren, som på forskellig vis ikke kan omsætte mulighed til virkelighed – med handlingslammelse og selvtab til følge.

Niels vil jo det gode! Har idealer, drømme og længsler. Han vil 'åbenbarelsen': at stå ved sig selv, og det han tror på. Men han magter det ikke; svigter gang på gang både sig selv og de mennesker, der er i hans liv. Når hans kvinder efter tur kommanderer: „Gå!“ – så går han, lukker sig inde eller flyr udenlands. Han er digter, men 'får ikke sig selv med i poesien'. Han prøver aldrig at tage kampen op, hverken når en elsket glider fra ham, eller når arbejdet ikke skrider.

„Blot det vilde komme over ham – Livet, Kjærlighed, Lidenskab, saadan at han ikke kunde digte med det, men saa det digtede med ham.“⁶² Linierne står som en næsten ordret allusion om, at i forståelsen af Niels må man gerne tage SK in mente. Og hvad jeg tidligere kort har

⁶⁰ SK: SV 1, p. 294

⁶¹ SK: SV 6, p. 211

⁶² SV2, p. 81

bemærket: måske er der en spøgefugl på færde, en ironiker. Ikke Niels selv, men hans fædrene ophav: JPJ.

Det er påfaldende, hvor let og elegant Niels kommer omkring i verden, når man betænker JPJ's breve med beskrivelser af de lange togture på hans egen tid; hvor ubekymret Niels kan opretholde livet som student og ukendt digter, sat op mod JPJ's økonomiske genvordigheder; i bogens sidste sider er Niels helt foruden både idealer og illusioner, men i døden trækker han dog i sin rustning!

En ironi, som bliver brugt til at sætte spørgsmål til eftertanke; på bedste sokratiske og kierkegaardske jordemodervis. Hvad skaber en digter: de trykte vidnesbyrd i bogladens vinduer og avisernes anmelderspalter, eller er det talentet, så ubrugt det monne være? Kan et menneske, opfostret i en kultur, der i henved tusind år har næret sig ved at drikke kristenblod, rage et sådant, fuldvokset skæg af ved et par hurtige, skarpe tanker? Og den specielle komposition, hvor Niels' livsforløb nærmest disses ved snit gennem udvalgte episoder – er det et forsøg på at vise problematikken i spørgsmålet om identitet: hvordan og på hvad kan vi kende og opfatte os selv og andre som en og samme person gennem et livs omskiftelser?

Svar på disse og andre spørgsmål mener jeg ikke, at bogen giver – dem skal jo læseren besvare! Men jeg finder, at den rummer en ironi, som der ikke har været megen opmærksomhed omkring.

Måske fik JPJ også skrevet sig så tæt ind på sig selv, at en distance måtte lægges. I det omfang, man kan lære en længst afdød forfatter at kende gennem hans værker, breve og litteraturen omkring ham, vil jeg mene, at følgende portræt af Niels også er et overordentlig skarpt tegnet selvportræt: „Det var som om hans Talent var noget Afsides i ham, et stille Pompeiji eller ligesom en Harpe, han kunde tage frem af en Krog. Det var ikke allestedsnærværende, løb ikke ned ad Gaden med ham, sad ham ikke i Øjnene, kribled ham ikke i Fingerspidserne, slet ikke; det havde intet Tag i ham, hans Talent. Undertiden syntes det ham, han var født et halvt Aarhundrede for sent, sommetider igjen ogsaa, at han var kommet alt for tidligt. Talentet hos ham stod med sin Rod i noget Forbigangent, og havde kun Liv i det, kunde ikke drage Næring af hans Meninger, hans Overbevisninger, hans Sympathier, kunde ikke tage det op i sig og give det Form; de flød fra hinanden, disse to Ting, som Vand og Olie, de kunde rystes sammen, men de kunde ikke blandes, aldrig blive til Eet. (...) Der maatte være en Fejl ved ham, sagde han til sig selv, en uheldig Fejl maatte der være ved hans Væsens inderste Marv, thi et Menneske *kunde* leve sig sammen, det troede han da.“⁶³

For Niels lykkes dette nu ikke. Med sin 'lamme besindighed' forbliver han et splittet menneske, der lever i længsel efter at nå frem til harmoni og 'sluttet helhed'. En tilstand, der er uden for menneskets rækkevidde, undtagen i enkelte, korte og flygtige glimt. Han kan ikke slutte sig sammen, reduplikere tanken i levet liv, omsætte den til handling. En vigtig evne for et menneske, hvis livet skal lykkes. Både JPJ og SK har megen opmærksomhed mod, hvad det er for et fænomen, der driver mennesket gennem et liv, der nok *kan* rumme lykkelige stunder, men også altid *må* byde på vanskeligheder og nederlag. Hos første søges det indfanget i begrebet *længsel*, hos sidste i begrebet *lidenskab*. Der kan være grund til at sammenholde ligheder og forskelle mellem de to begreber med henblik på at uddybe forståelsen af Niels og de problemer, han slås med.

Da *Niels Lyhne* i december 1880 er afsluttet og på vej i trykken, skriver JPJ: „Lykke troer jeg ikke Bogen vil gjøre og dog er den god. Der er een Ting ved den jeg sætter megen Pris paa, nemlig det at Personer, Karakterer og Aktion er dansk, dansk og helt dansk paa alle Punkter; det kunde synes en ringe Fortjeneste, men se en Gang omkring i Bog efter Bog og se hvilke Bastarder mellem en dansk Fantasi og fremmede Forbilleder, fremmede Opfattelser, der

⁶³ Ibid., p. 191 f

hvert Øjeblik stilles frem. Hele Karakteranlæg, Udvikling, Hæmning, Resignation, Nyliv: Alt er saadan som netop Danske er.“⁶⁴

At bogen nok måtte forvirre og skuffe 'det moderne gennembruds mænd', er han altså helt på det rene med. Dog finder han den god, især for at rumme noget specifikt dansk. Og her skal man næppe undervurdere hans baggrund og mulighed for at opfatte, hvad der måtte være særegent i den danske mentalitet. Trods sygdom og elendig økonomi rejste han ganske meget, tilbragte sammenlagt år i det sydlige Europa – og var ivrigt optaget af at lære de fremmede kulturer at kende. Kunst, arkitektur, natur, vejr, mad og folkeliv fylder i brevene dernede fra; det var ikke nutidens hurtige charterferier med sol og strand, han oplevede.

Det er fristende at sammenholde med, hvad Jørgen Gustava Brandt skriver, mange år senere og i en helt anden epoke: „Jeg er iblandt besat af en gal, fremmed længsel og forventning foran det kommende foraar. Jeg synes, jeg bestiller en del, men det bliver dejligt med foraar. Dette land er en sand opdrager i længsel. De lange graa aarsovergange er som gjort af Gud for at skabe et folk af uklart forventningsfulde. Men hvad er det mest blevet til hos os og i vor tid? De fleste unge synes, som altfor vege hamleter at forsvinde i det diset nordiske, eller de slaar om og bliver almindelige, gullige dygtigheder, der ikke kerer sig om aarstider. Hvordan er mon det røde kommet i vor fane? –“⁶⁵ Fristende, fordi det er nøjagtigt den samme karakteristik, Gustava Brandt her giver af dansk mentalitet. Og tilskriver årstiderne og vejrliget: den natur, danskere lever med og i – den natur, JPJ bestandig henter sit billedsprog i, når et menneskes karakter, psyke og stemninger skal udfoldes og skildres.

Hvordan opstår nu længslen hos Niels – og flere af bogens andre karakterer? I barndommen lever han i en splittelse mellem moderens eventyrlige og idealiserende fortællinger og faderens hverdagslige og 'drømmeløse forklaringer'. Han længes mod og prøver at forene de to verdener, men det kan han kun i drømmen: den evighedshistorie, han digter på i legene med vennen Frithiof.

Da han overværer Bigums frieri til Edele, gryr en første erkendelse af, at drømmen altid kommer til kort overfor virkeligheden: „Men Livet regner ikke med Drømme, der er ikke en eneste Hindring, der lader sig drømme ud af det virkelige, og saa ligger man tilsidst der, jamrende ved Svælget, der ikke har forandret sig, men er som det altid var; men man er selv forandret, for med Drømmene har man hidset alle sine Tanker, og ægget sine Længsler op til den højeste, højeste Spænding. Men Svælget er ikke blevet smalere, og Alting i En længes saa smertelig efter at komme over. Men nej, altid nej, aldrig andet. Og blot man i Tide havde passet paa sig selv, men nu er det for sildig, man er ulykkelig.“⁶⁶ Ordene er Edeles, men Niels overværer i det skjulte scenen, hører og forstår i 'anelsesfuld angst'.

I forholdet til Tema er Niels forelsket i den unge pige, hun ikke længere er: „Han saae det godt, den unge Pige i hende kunde han vinde, havde han vel vundet, og hun, den Yppige, det troed han forvist, hun havde følt, hvordan den aarle Skjønhed, der var død i Hende, mystisk havde rørt sig i sin levende Grav, for at favne ham med slanke Jomfruarme, møde ham med bange Jomfrulæber. Men hans Elskov var ikke den. Han elskede kun det, der ikke stod til at vinde, elskede just denne Nakke med dens varme Blomsterhvidhed og dens Skjær af duggende Guld under det dunkle Haar.“⁶⁷ Og hun er erotisk betaget af ham, men mærker det drømmende i hans elskov: „Jeg foragter Fantasi. Hvad er det, naar ens hele Væsen higer mod et Menneskes Hjerter, saa kun at blive lukket ind i Fantasiens kolde Forstue! Og hvor tidt er det ikke saadan! og hvor tidt maa vi ikke finde os i, at den, vi elsker, klæder os ud med sin Fantasi, sætter os en Glorie om Haaret, binder os Vinger paa Skuldrene, og svøber os ind i et stjernesbesaaet Gevandt, og finder os saa først rigtig værd at elske, naar vi gaar om i al den Maske-

⁶⁴ SV 6, p. 119. I brev af 04.12.1880 til Edvard Brandes.

⁶⁵ *Karen Blixen i Danmark*, bd. 2, p. 81. I brev af februar 1952 til Karen Blixen.

⁶⁶ SV 2, p. 51

⁶⁷ Ibid., p. 89

radestads, hvori Ingen af os rigtig kan være sig selv, fordi vi er alt for pyntede, og fordi man gjør os forvirrede ved at kaste sig i Støvet for os og tilbede os, i Stedet for at tage os som vi er, og saa blot elske os.“⁶⁸

Forholdet er umuligt, men holder sig alligevel levende i form af 'en stille, stuebleg myte', hvor hun bestandigt koketterer og ægger ham, for så blidt at trænge ham tilbage om 'den engang vedtagne skranke'.

Mønstret er bogen igennem det samme: splittelsen er altid først, af den opstår længslen efter at forene, hvad kun drømmen formår. Og denne knuses før eller siden i mødet med virkeligheden; sådan, som det meget stærkt skildres ved moderens møde med skønheden og efterfølgende død under opholdet i Clarens. Og i det sidste møde mellem Niels og Tema, hvor han er så nær at vinde hende, men dog ikke kan *tage* hende: hun sidder alene tilbage og må fuldføre i sin ensomme statuedrøm.

Jeg mener derfor, at Jørn Vosmar går fejl, når han fortolker længslen som udtryk for en drift i mennesket. Den opstår af en udefra kommende spaltning, eller en indre splittelse, der er tilstede. Og længslen går til grunde sammen med drømmen: den er ikke mennesket iboende og kan derfor ikke være en drift. Splittelsen kan være iboende, og af den vokser og nærer længslen sig, hvor drømmen er et forsøg på at forene, hvad ikke forenes kan.

Hvilket jo ikke forhindrer, at Niels (og måske en hel nation) i den grad kan leve i længsler og drømme, at det præger hele livet, thi muligheder fødes jo bestandigt og kræver svar. Ligesom splittelsen kan være tilstede på et meget tidligt tidspunkt; klart tilfældet for Niels. Men der skal en drift til at realisere dem i virkelighedens verden; noget, der kan omsætte tanke til handling.

Og her mener jeg, at JPJ er helt på linie med SK; om forholdet mellem Tema og Niels får vi denne bemærkning: „Det var jo ogsaa ligesom lagt til Rette for en fordrømt og dog livstørstig Natur som Niels Lyhnes, og var det end kun en Leg, saa var det dog en Leg i Virkeligheden og nok til at give ham et Lidenskabsgrundlag at udvikle sig paa.

Og det trængte han til.“⁶⁹

Den sidste linie er ombrudt, som her – en periode, sat uden for afsnit. Som tidligere anført opfatter jeg disse som direkte og personlige forfatterkommentarer. Der er ingen tvivl om, at JPJ har sympati for sin Niels; derfor kan han ligefuldt kende dennes brøst: „Der var hos Niels Lyhne en vis lam Besindighed, Barn af en instinktmæssig Ulyst til at vove, Barnebarn af en halvklar Følelse af mangel paa Person“ som for ham til at misunde „(...) denne selvsikre Ubesindighed, der har saa let til det Slags Ord, der handler, og som har Følger, Følger den ikke skjænker en Tanke, før de træde den i Hælene. – De Folk, der var saadan, de kom for ham som Centaurer, Mand og Hest een Støbning, Tanke og Spring eet, eet eneste, medens han var delt i Rytter og Hest, Tanke eet, Spring noget ganske andet.“⁷⁰

Sammenholdes denne passage med SK's efterlysning af lidenskab i det tidligere anførte 'Diapsalmata', finder jeg det helt evident, at hvad JPJ afdækker i sin skildring af Niels, er manglen af et lidenskabsgrundlag – i Kierkegaardsk forstand. Havde JPJ med længslen søgt at finde et andet udtryk for og en anden forståelse af, hvad der driver et menneske gennem tilværelsen, ville de her anførte beskrivelser være helt malplacerede. Også fordi den sidste passage med 'springet' givet rummer en allusion og en distance til SK's spring: hverken Niels eller JPJ skal ud på troens dybe vande. Men kunne Niels slutte sig sammen, sådan i al almindelighed: digte, hvis han vil være digter; gribe til, når han elsker – da ville meget bedre sig for ham.

Hans liv ville da ikke udfolde sig i drømmen, der altid *må* briste: virkeligheden er den stærkere part. Og hans liv ville ikke kunne tømmes for indhold, som det er tilfældet, da han

⁶⁸ Ibid., p. 85

⁶⁹ Ibid., p. 92

⁷⁰ Ibid., p. 90

drager i krig og lader sig nøje med „(...) Ubekvemmeligheder af enhver Art, alt dette, som jeg Tankerne i Hus, saa de kun kunne beskæftige sig med det, der var lige udenfor Døren, det gjorde ham næsten munter, og hans Helbred, som havde lidt en Del ved det sidste Aars Sorger, blev helt fortræffeligt igjen.

En trist Dag i Marts blev han saa skudt i Brystet.“⁷¹

Konklusion

Det spor, jeg i indledningen skitserede at ville følge, finder jeg altså ikke holdbart. Hvad jeg finder hos JPJ, er en psykologisk skarpsindig og rigt facetteret skildring af menneskets kamp for at finde et ståsted i tilværelsen, et fast holdepunkt – og vanskelighederne hermed. For livet er i bevægelse, og man bliver sejlet agterud, hvis drømmen tager over og bliver tilværelsens egentlige indhold.

Kun ved at forbinde sig med de mennesker, man møder, kan man træde i et levende forhold til tilværelsen, give den fylde og rigdom. Et menneske i sig selv er intet; kun i samspillet med andre er der vækst, grøde og udvikling: liv!

Bogens sigte er for mig at se en advarsel mod fantasteriet. Dog ikke uden blik for, at længsler, drømme og håb altid må spille en stor rolle. De er ikke kun negative fænomener; her har mennesket ofte sine bedste stunder. Thi længslen kan også være rettet mod, hvad virkeligheden kan honorere; da er splittelsen kun midlertidig og kan overvindes: mennesket *er* bro-bygger og skaber. Det gælder om at forstå sine begrænsninger. Når fx både Niels og Erik vil være kunstnere på en lille, isoleret del af deres natur, så må det fejle dem.

Det er en meget nøgtern og realistisk livsanskuelse, JPJ lægger for dagen i denne bog. Livet er en opgave, der skal løses. Intet mere, intet mindre. Fejler vi, er der ingen oprejsning at hente andetsteds. „Han havde for første Gang følt Frygt for Livet, for første Gang virkelig begrebet, at naar det havde dømt En til at lide, saa var denne Dom hverken digtet eller truet, men saa blev man slæbt til Pinebænken og saa blev man pint, og der kom i det sidste Øjeblik ingen æventyrlig Befrielse, ingen pludselig Opvaagnen som fra en ond Drøm.“⁷²

Sådan skildres Niels' tidlige erkendelse af, at der er nederlag og lidelse forbundet med at leve. En erkendelse, der vokser sig klarere og stærkere hele hans liv igennem, uden at han rigtigt kan finde en forankring, et fodfæste, som gør det muligt at bære nederlagene og lidelsen. Derfor kan bogen virke trist; også fordi der *er* lidelse, som ikke kan bæres: andres! Det er sønnens død, der helt bryder Niels. Og så, hvor intet menneske længere kan følge én: i døden. Det er døden, der giver mening til livet, giver vægt og betydning til alt, hvad hænder, men i døden selv er der ingen mening, intet at bære; den kan kun *stås* igennem, som Niels jo også gør det; sandhedens time: kan jeg fastholde, hvad jeg har levet på – eller skal jeg svigte, hvad stort der var?

Og først stillet overfor døden giver JPJ ham den nødvendige indsigt; den, der kan bruges, mens man endnu har liv for sig; man må tage livet på sig, bære det, vokse med det: forholde sig til, hvad det havde at betyde, og hvordan man kommer videre med sit livsprojekt.

Begrebet skæbne bruges ikke meget af JPJ; det har vel i hans øren haft en metafysisk klang, der skurrede. Imidlertid er det nøjagtigt i dette ords fulde, ikke-metafysiske betydning, jeg tidligere har karakteriseret personerne i Niels Lyhne som skæbneløse. De viger uden om: lever i længsler og drømme, i bedrag og selvbedrag, vægrer sig ved at 'bære livet som det er'. Og livet lukker sig bag dem, sporløst, som havde de aldrig været.

⁷¹ Ibid., p. 212

⁷² Ibid., p. 52

Når de alligevel står så levende for læseren, når bogens sidste side lukkes, så er det pga. JPJ's eminente skildring af dem.

For menneskets sammensatte natur og 'det uomgængelige' i livet har JPJ et skarpt og nuanceret blik; hvad jeg kan savne lidt hos ham, er mere sans for 'det ubetingede'. Og vil mene, at det er heri, JPJ og SK adskiller sig fra hinanden.

Perspektivering

Som opsummering og afrunding vil jeg vende tilbage til, hvorfor JPJ er så vanskelig at sætte i bås; indplacere og deklarere i bedste overensstemmelse med denne eller hin etiket.

I de breve, han sender fra Thisted til vennerne i København lige efter udgivelsen, er der en tyndhudet nervøsitet at spore. En uro, der bestemt ikke skyldes lavt selvværd eller debutantens let forklarlige lampefeber: han er ikke i tvivl om bogens værd, men véd, at den er forud for sin tid og må vække mere undren end jubel. Allerede med *Fru Marie Grubbe* var det slemt nok; også hun vakte postyr og anfægtelse, både blandt anmeldere og publikum, men kunne dog tillige skabe sensation med sit frivole og ustyrlige temperament. Godt for salget: kun én uge, så var 1. oplag væk. Hvordan skal den arme Niels kunne eftergøre det kunststykke? Det er også tørre lommesmarter, der plager; det er især vurderingen af den nye bog. Vil man forstå dette 'personlige regnskab'?

Niels Lyhne er tidsmæssigt skrevet hen over *Fru Marie Grubbe*; i mangt og meget kontrasterer de to romaner hinanden, i andet viser de begge ind mod kernen i forfatterskabet. De skal for en kort bemærkning have lov at danne par.

Marie Grubbe er en historisk person (ca. 1643-1718), som Holberg møder kort før hendes død og tegner en skitse af,⁷³ som siden inspirerer både Blicher⁷⁴ og H.C. Andersen.⁷⁵ Hun er altså 'velbevandret i litteraturen', da JPJ fatter interesse for hendes gådefulde liv.

Hun vokser op på godset Tjele, tilbringer ungdomsårene i København og bliver gift med kongens illegitime søn Ulrik Frederik Gyldenløve. Og glider så ellers, med et par affærer og endnu et giftermål undervejs, fra de øverste hofkredse ned i armene på sin staldkarl Søren Ladefoged, med hvem hun finder sig tilfreds i et omstrejfende liv og fattige kår. På det sidste bedres forholdene lidt, og de driver et færgested på Falster, hvor Holberg møder Marie.

Hvad der har fængslet JPJ er uden tvivl, hvad der har formået at drive Marie ud i denne sociale deroute. Han gør en del studier i tidens forhold, men digter ret frit over den historiske figur. Også i denne bog er der stor opmærksomhed omkring driftssiden, erotikken; sans for det forbevidste. Som Niels har Marie idealer, længsler og drømme, der ofte knuses i mødet med virkeligheden. Men hun rummer en ukuelighed, der nægter at give op:

"Se, Livet, Verden, den syntes mig saa usigelig prægtig og skjøn, det maatte være saa stolt og lystelig over al Maade, at være med deri; om i Sorg eller Lykke, det skjællede Intet, blot jeg led eller glædtes ret rigtigen, ikke paa Skrømt som i en Mummenskands eller Fastnachts-spil. Jeg vilde, at Livet skulde tage mig saa stærkt at jeg nedbøjedes eller opløftedes, saa der intet var Tankerum i mit Sind for Andet end som det, der løftede mig op, eller det, som der bøjede mig ned; jeg vilde smelte ud i min Kummer eller brænde sammen med min Glæde."⁷⁶

Stærke ord, som enhver kan sige, men Marie lever efter dem. „Jeg vilde, at livet skulde tage mig (...)“ – Marie lader sig digte med! Og kan derfor få en skæbne, undgå at blive 'et ord uden mening'. Hun drømmer nok, men mister aldrig handlekraften helt. Lader sig ikke stille sig tilfreds med en mand, uden han kan være hende en „Gud paa Jord;“ bryder sine to ægte-

⁷³ Epistel 89

⁷⁴ En Landsbydegns Dagbog

⁷⁵ Høns-Grethes Familie

⁷⁶ SV 1, p. 164

skaber og andre affærer. Kun i to forhold, er det ikke hende, der gør det forbi: Remegius, en ung mand, der bliver dræbt – og da hun omsider finder sin 'Gud' i Søren. Hos ham bliver hun til hans død, og „Endnu et langt, langt Aar maatte Marie drages med Livet. Saa blev hun pludselig syg og døde. Hun var under hele sin Sygdom slet ikke ved sin Forstands Brug, og Præsten kunde derfor hverken bede med hende eller berette hende.“⁷⁷

Det hævdes ofte, at Maries tøjlesløse liv ender i sindssyge: bogen giver faktisk kun denne besked. At der så i begge romaner er passage, hvor vanviddet truer, er noget andet: ingen forfatter kan i den grad afsøge grænselandet mellem drøm og virkelighed uden at blive opmærksom på faren heri.

Fælles for de to romaner er tillige den løse komposition, hvor situationer breder sig og lange år kort refereres. I *Fru Marie Grubbe* opsummeres 16 år, levet i „et aldeles begivenhedsløst Ægteskab“ med Palle Dyre, på få sider.

Herman Bang har igen en skarpsindig kommentar: „Men lad os nu gaa over til Maries Figur, hvor jeg strax vil tilstaa, at den almindelige Anke mod Skikkelsen, saaledes som den af Jacobsen er tegnet, den nemlig at Marie ikke er den samme, men egentlig mange forskellige Kvinder, synes mig næsten betydningsløs. Hvad Forfatteren skylder os er ikke at vise, at Marie hele Tiden er den samme – han er vel selv, tør man antage, Tvivleren, der paa Holbergs Spørgsmaal: „Men I har dog kun havt en Sjæl, Morlille?“ lader Marie svare tankefuld og ubestemt: „Ja, har jeg?“ – men i sin Udvikling at forklare os, hvorfor hun er blevet en anden. Saa bliver Spørgsmaalet da, om han har opnaaet dette, om han i sin Skildring af den søgende Kvinde har vist os, hvorfor hun i sin Søgning maatte gaa netop den Vej, som hun saa Skjæbnesvangert gik, og som han har fremdraget netop som de Sider og Træk, som har været de mest bestemmende i hendes Udvikling.“⁷⁸

Bang er helt på det rene med, at JPJ er optaget af identitetsproblemet – og konkluderer senere i essayet, at JPJ fejler: han har forelsket sig i sin Marie og vil skåne hende, thi det er tydeligt romanens pointe, at Marie sejrer som menneske – midt i den sociale nedtur. Fordi hun rummer denne ukuelighed, har sit ideal. Men netop dette er Bang ikke tilstrækkeligt opmærksom på og finder, at Maries 'kærlighed synker': hun ender efter hans vurdering i grov sanselighed: „Thi uagtet Jacobsen vil, vi skal tro, det er Sjælens troskyldige Kraft, der binder Marie til Søren, saa kan vi dog ikke forjage den Tanke, at det er hans svulmende Arme og kraftige Lænder, som mer end noget andet ægger hendes Attraa til et sidste fortærende Begjær.“⁷⁹ Og dermed kommer Bang på pudsigt vis til at foregribe et væsentligt aspekt i den bog, han endnu ikke kender: *Niels Lyhne*.

Hvad jeg har prøvet at få frem i denne sammenholden af de to romaner, er den store spændvidde, jeg finder i JPJ's forfatterskab. Romantikeren er tilstede i farvepragten, metaforikken, stemningerne, situationerne. Realisten og naturalisten er at finde i arbejdsmetoden og psykologien. I kompositionen boltrer han sig sprælsk og drilagtigt i en eksperimenteren, der sammen med symbolikken – og det kvindesyn, som her kort kunne antydes – peger frem mod konfrontationsmodernismen.

Kort før denne, hos Karen Blixen, er hele forfatterskabet gennemtrængt af en navnløs længsel, men til samme tid en ukuelig vilje til at 'bære livet som det er'. Også identitetsproblemet er allestedsnærværende: *Syndfloden over Norderney*, *Drømmerne* og *Kardinalens første Historie*⁸⁰ til eksempel. Og i konfrontationsmodernismen finder vi for alvor splittelse, ensomhed, isolation og fremmedgjorthed, men også denne bemærkning hos Jess Ørnsbo: „Hvorfor er der ikke / lidt mere af alt / og alt lidt mere / samstemt og fuldbyrdet.“⁸¹ Hvad i dag of-

⁷⁷ Ibid., p. 258

⁷⁸ *Realisme og Realister*, p. 81

⁷⁹ Ibid., p. 88

⁸⁰ De to første i *Syv fantastiske Fortællinger*, den sidste i *Sidste Fortællinger*.

⁸¹ "Balladen om dem der blev i byen", *Digte*

test benævnes fremmedgjorthed, optræder allerede hos SK, dér blot under betegnelsen: „det Incommensurable.“ Menneskets problemer skifter nok, men visse synes af ret permanent karakter.

Selvfølgelig er det forenklet at placere etiketterne som ovenfor i JPJ's forfatterskab; de er overhovedet mere til besvær end til gavn i forståelsen af ham. Det hele er at finde: han transcendencer sin tid både forud og bagud og graver så dybt i grundvilkårene, at det har taget dansk litteraturkritik det meste af et århundrede at finde sig nogenlunde tilrette med ham. Og bølgerne vil nok rulle frem gennem årene; de har ikke taget land endnu.

Litteraturfortegnelse

Andersen, Jørn Erslev: "En genrerytter. Marie Grubbe i dansk litteratur" i *Bogens Verden* nr. 4, årg. 77, 1995.

Andersen, Jørn Erslev: "J.P. Jacobsen. Forfatterportræt" i *Arkiv for Dansk Litteratur*, hentet som PDF-fil fra URL:
http://www.adl.dk/adl_pub/fportraet/cv/FpPdf.xsql?nnoc=adl_pub&ff_id=6 den 29.10.2002.

Bang, Herman: "J.P. Jacobsen" i *Realisme og Realister · Kritiske Studier og Udkast*. Danske Klassikere, DSL/Borgen, København 2001.

Brandes, Georg: "J.P. Jacobsen" i *Danske Digterportrætter*. Gyldendals Bibliotek bd. 17, Gyldendal, 3. oplag, København 1981.

Helland, Frede: "En analyse av J.P. Jacobsens roman *Niels Lyhne*, i lys av Kierkegaards *Om Begrebet Ironi*, 2. del." i *Norskraft* nr. 92, Oslo 1996.

Holmgaard, Jørgen: *Interieur fra det 19. århundredes borgerlige kultur*. Medusa, København 1976.

Jacobsen, J.P.: *Samlede Værker* 1-6. Rosenkilde og Bagger, København 1972-74. Ved citater herfra henvises med SV samt bind og sidetal, fx SV 2, p. 56. Hvor teksten bruger spatiering til fremhævnings af ord, har jeg erstattet med kursivering.

Jaspers, Karl: *Filosofiens grundbegreber*. P. Haase & Sønns Forlag, København 1953.

Kierkegaard, Søren: *Samlede Værker* 1-19. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 5. udg., København 1994. Ved citater herfra henvises med SK: SV samt bind og sidetal, fx SK: SV 2, p. 67.

Kierkegaard, Søren: *Terminologisk Ordbog* 20. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 3. udg., København 1964.

Kierkegaard, Søren: *Søren Kierkegaards Skrifter* 1-55. Gads Forlag, København 1997 ff. Ved citater herfra henvises med SKS samt bind og sidetal, fx SKS 17, p. 110.

Kierkegaard, Søren (udvalg v. Peter P. Rohde): *Søren Kierkegaards dagbøger*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København 1953.

Lasson, Frans og Engelbrecht, Tom (red.): *Karen Blixen i Danmark. Breve 1931-62* 1-2, Gyldendal, København 1996.

Linck, Anna: *J.P. Jacobsen. Et Levnedsløb*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 2. udg., København 1926.

Nielsen, Frederik: *J.P. Jacobsen. Digteren og mennesket. En litterær undersøgelse*. Gads Forlag, København 1953.

Pahuus, Mogens: *J.P. Jacobsens forfatterskab. En eksistentiel fortolkning*. Systime, Herning 1986.

Sørensen, Svend og Nielsen, Niels: *At bære livet som det er. Om J.P. Jacobsens liv og digtning*. Sparekassen Thy's Forlag, Thisted 1997.

Vosmar, Jørn: "Efterskrift" i J.P. Jacobsen: *Niels Lyhne. Danske Klassikere*. DSL/Borgen, 2. oplag, København 1995.

Vosmar, Jørn: *J.P. Jacobsens digtning*. Gyldendal, København 1984.

Vosmar, Jørn: "Mogens Pahuus", p. 99-103 fra "Svar til de fire opponenter" i *LÆS*, 3. årg., nr. 2, 1985.

Vosmar, Jørn: "Værkets verden, værkets holdning" i *Kritik* nr. 32, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København 1969.

Wentzel, Knud: *Fortolkning og Skæbne. Otte danske romaner fra romantismen og naturalismen*. Fremads Fokusbøger, Danmarks Biblioteksskole, Aalborg 1970.

Opslagsværker

Bibelen, Det Danske Bibelselskab, København 1956.

Fibiger, Johannes m.fl. (red.): *Litteraturens tilgange – metodiske angrebsvinkler*. Gads Forlag, København 2001.

Hansen, Ib Fischer m.fl. (red.): *Litteraturhåndbogen 1-2*. Gyldendal Uddannelse, 6. udg., København 2001.

Jensen, Johan Fjord m.fl. (red.): *Dansk litteraturhistorie 1-9*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 3. udg., København 2000.

Lademanns Multimedia Leksikon 2002, CD-Rom, Egmont Lademann A/S, København 2001

Lübcke, Poul (red.): *Politikens filosofi leksikon*. Politikens Forlag, 11. oplag, København 1996.

Nielsen, Erik A. og Skriver, Svend: *Dansk Litterær Analyse – Grundbog med antologi*. Akademisk Forlag og DR Multimedie, København 2000.

Rasmussen, Henrik (red.): *Gads Litteraturlleksikon*. Gads Forlag, 2. oplag, København 2001.

Stefánsson, Finn og Sørensen, Asger (red.): *Gyldendals Religionsleksikon. Religion / Livsanskuelse*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1. bogklubudg., København 1999.

Traustedt, P.H. (red.): *Dansk Litteratur Historie 1-4*. Politikens Forlag, København 1964-66.